

परब

ओनवाडन

वर्ष : ७

स्थापना वर्ष : १९६०

डिसेम्बर : २०१२

अंक : ६

वर्षा अडालजा
प्रमुज

परामर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सव्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशनमन्त्री

तन्त्री
योगेश जोषी
सडतन्त्री
मोडन परमार

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

ડિસેમ્બર : ૨૦૧૨
વર્ષ : ૭ અંક : ૬

યગનો મન્વઃ । (૧૪૦વેદ)
યગનો પ્રવા । (૧૪૧વેદ)

૩. ૨૦

પરબ

તંત્રી : યોગેશ જોષી

(પરબ ઓનલાઈન)

અ નુ ક મ

- પ્રમુખપદેથી : કેવળ કવિતા માટે આ જન્મ, વર્ષા અડાલજા
આ ક્ષણે : કવિ શ્રી પ્રબોધ જોશીની વિદાય, યોગેશ જોષી
કવિતા : બદલાયું બધું, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ ^{શબ્દ} સમજાવી ગઈ, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ ^{શબ્દ}
કવિની શ્રદ્ધા, પ્રબોધ ર. જોશી ^{શબ્દ} વિચાર્યું છે, ગૌરાંગ ઠાકર
શ્રદ્ધાંજલિ : સમર્થ સર્જક સદ્ગત સુનીલ ગંગોપાધ્યાય, પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : પશ્યંતીની પેલે પાર... માત્ર નામનો કવિ નહીં કામનો પણ કવિ,
રાજેશ વ્યાસ, 'મિસ્કીન'
પરિષદ-પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ
સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

(પરબ પ્રકાશન)

અ નુ ક મ

- પ્રમુખપદેથી : કેવળ કવિતા માટે આ જન્મ, વર્ષા અડાલજા 4
- આ ક્ષણે : કવિ શ્રી પ્રબોધ જોશીની વિદાય, યોગેશ જોષી 8
- કવિતા : બદલાયું બધું, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ 17 ^{શબ્દ} સમજાવી ગઈ, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ 17
^{શબ્દ} કવિની શ્રદ્ધા, પ્રબોધ ર. જોશી 18 ^{શબ્દ} વિચાર્યું છે, ગૌરાંગ ઠાકર
 18 ^{શબ્દ} માટલું, રાજેન્દ્ર પટેલ 19 ^{શબ્દ} ક્યાંથી માનો ?, શંભુપ્રસાદ જોશી
 21 ^{શબ્દ} ત્રણ હાઈકુ, રમેશ પટેલ 21 ^{શબ્દ} હાઈકુ, પ્રજ્ઞા વશી 21
^{શબ્દ} ગાલિબની હવેલી, પ્રવીણ ગઢવી 22 ^{શબ્દ} દુવિધા, હરિકૃષ્ણ પાઠક
 22 ^{શબ્દ} બદલે છે, નીતિન વડગામા 23 ^{શબ્દ} ખરે બપોરે, પ્રીતમ
 લખલાણી 23
- વાર્તા : કંઈક તો બોલો, કવિ !, પ્રવીણસિંહ ચાવડા 24
- લઘુકથા : કંઈક બોલ, પ્રફુલ્લ રાવલ 30
- નિબંધ : તોરણમાળ, મણિલાલ હ. પટેલ 31
- વિદેશી સાહિત્ય : અંધારવણી ટેકરીઓ, એડવર્ડ આરલિંગ્ટન રોબિનસન, અનુવાદ :
 પ્રદીપ ખાંડવાળા 37
- અભ્યાસ : બહુપરિમાણી ગદલીલાની કથાત્રયી, ઈલા નાયક 39
- શ્રદ્ધાંજલિ : સમર્થ સર્જક સદ્ગત સુનીલ ગંગોપાધ્યાય, પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ 49
- સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : પશ્યંતીની પેલે પાર... માત્ર નામનો કવિ નહીં કામનો પણ કવિ,
 રાજેશ વ્યાસ, 'મિસ્કીન' 55
- પરિષદ-પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 59
- સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 64
- પત્રસેતુ : નરોત્તમ પલાણ 66, ડૉ. જયકર છો. જોશી 70
- 'પરબ' 2012 :
- વાર્ષિક સૂચિ : ઊર્મિલા ઠાકર, પરિંદા પટેલ 71
- આ અંકના લેખકો : 88

વર્ષો પહેલાં સત્યજિત રેની ફિલ્મ 'પ્રતિદ્વંદ્વી' અને 'અરણ્યેર દિનરાત્રિ' જોઈ હતી. એ સમયે તો સત્યજિત રેની દીવાનગી મન પર છવાયેલી. સુનિલ ગંગોપાધ્યાય તે વળી કોણ ! પછી થોડું લખતી-વાંચતી થઈ ત્યારે સમજાયું કે સુનિલ ગંગોપાધ્યાય બંગાળી ભાષાના અત્યંત લોકપ્રિય લેખક છે. ઠીક છે. આપણને તો વળી બીજો શો પરિચય ! મળવાનું તો સપનામાં ય નહીં. હજીયે રેના ઓછાયા નીચે એમનું નામ મનમાં ઢંકાયેલું. સમય વીતતાં એમના સર્જનના અનુવાદો, એમના વિશેના લેખોથી મારા મનમાં તેમની એક ઉત્તમ વાર્તાકાર અને શબ્દશિલ્પીની છબી અંકાતી ગઈ. કોલકાતામાં પિયર જેવાં બેએક ઘર, સાહિત્યપ્રેમી મિત્રો અને દક્ષિણેશ્વરનું ખંચાણ તેથી કોલકાતા જવાનું બનતું. એકબે વખત મળવાય ધાર્યું ત્યારે એ કોલકાતામાં નહોતા. પછી એક નામ મનમાં રહી ગયું.

૨૦૦૮માં દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીની જનરલ કાઉન્સિલમાં (જેમાં ૨૪ ભાષાના પ્રતિનિધિ૩૫ લેખકો હોય છે.) મારી વરણી થઈ. પહેલી જ મિટિંગમાં અકાદમીના પ્રમુખની રસાકસીભરી ચૂંટણીમાં સુનિલ ગંગોપાધ્યાય હાલુમતીથી ચૂંટાયા. એમાં મારો પણ એક મત હતો. પૂરા પાંચ વર્ષ તેમની સમિતિમાં રહીને તેમને જોવા મળવાનો લહાવો મળતો રહ્યો. આમ તો વર્ષમાં બે વાર મિટિંગમાં મળવાનું બને પણ લેખકવૃંદમાંથી તેમની નજર મને તારવી, સ્મિત સામે સ્મિતની ભેટ આપે.

દિલ્હી સા. અ.ની અમારી છેલ્લી મિટિંગ ઔરંગાબાદમાં હતી. ત્યાં જવાની તૈયારી કરી ત્યાં ઉતાવળો સંદેશ આવ્યો, સુનિલદાની તબિયત સારી નથી, હવે કોલકાતા મિટિંગ છે, પણ મિટિંગના બે દિવસ પહેલાં જ તેમનું દેહાવસાન થયું, દુર્ગાપૂજા વખતે જ. મમતા બેનર્જીએ દુર્ગાપૂજાની રજાઓ વધારીને દસ દિવસની કરી હતી અને છેલ્લા ત્રણ દિવસ અખબારો બંધ રાખવાનો આદેશ. પોતાના લાડકા કવિના મૃત્યુ વખતે જ અખબાર બંધની સૌને ગૂંગળામણ હતી.

મેં એરપોર્ટ પર પગ મૂક્યો અને ઉત્સવનો માહોલ અને ઘેરી શોકની છાયા બંને સ્પર્શી ગયાં. ઘરે પહોંચતાં અખબારો હાથમાં લીધાં. જીવનમાં પહેલી વાર જોયું કે અખબારો એમના લાડકા કવિના મૃત્યુના સમાચાર પર ખાંગા થઈ વરસી પડ્યા હતા. પહેલે જ પાને, બીજા એક પણ લીટીના સમાચાર નહીં, માસ્ટ હેડની નીચેથી જ માત્ર સુનિલદા, સુનિલદા અને સુનિલદા. મુખ્ય ધારાનાં પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી અખબારોએ એક સર્જકની વિદાયને, દુનિયાના કોઈ પણ સમાચાર કરતાં મહત્ત્વના ગણી પહેલું પાનું આખું

જ સમર્પિત કર્યું હોય એવું બીજે ક્યાંય પણ ભાગ્યે બન્યું હશે. (હા, ગુજરાતમાં પહેલું પાનું ભરી દશેરામાં ફાફડા-જલેબીની જાહેરખબરો જોઈ છે !)

માત્ર પહેલું પાનું નહીં, આખાં અખબારો જ સુનિલદા વિશેષાંકો ! એમની અલભ્ય તસવીરો, અનેક નાનીમોટી વાતો, પ્રસંગો, જીવન અને કવનની હકીકતો, કવિતાઓના અનુવાદ, અનેક જાણીતી હસ્તીઓ, મિત્રો, પ્રશંસકોએ કહેલી અંતરંગ વાતો... એક કવિ વાદળની જેમ સમગ્ર પ્રદેશ અને લોકો પર આવા છવાઈ જાય તે કવિ – કવિતાનું સામર્થ્ય તો ખરું જ પણ તે પ્રજાની સંસ્કારિતા અને સાહિત્યપ્રેમની પણ પારાશીશી છે.

રવીન્દ્રભવન કોલકાતાનું સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર. ત્યાં એમના દેહને અંતિમ દર્શન માટે રાખવામાં આવ્યો હતો. એ તસવીરો હું જોતી જ રહી ગઈ ! એમના અંતિમ દર્શન માટે લોકોનો ભયંકર ધસારો. પોલીસ કોર્ડન તોડીને, કલાકો તડકામાં તપતા લોકોની ધક્કામુક્કી. એમાં બંગાળી સિનેમા અને સાહિત્યની ઘણી સેલિબ્રિટીઓ પણ અંતિમ દર્શનની પડાપડીમાં.

અખબારોએ રોષમાં મુખ્ય પ્રધાન મમતા બેનર્જીની બરાબર ઝાટકણી કાઢી હતી. એ વાત જાણીતી હતી કે મમતાએ સુનિલદાને સર્જક તરીકે ક્યારેય સન્માન આપ્યું નહોતું અને એમને સીપીએમ સપોર્ટર ગણીને એમની અવગણના કરી હતી. તેમના મૃત્યુ પછી પૂરા ચૌદ કલાકે મમતાએ ફેસબુક પર નાનો સંદેશ પોસ્ટ કરી દિલસોજી વ્યક્ત કરી હતી. એને કદાચ ખ્યાલ નહીં હોય કે પોતાના કવિના મૃત્યુ પછી આખું બંગાળ આવી શોકાંજલિ આપશે.

રવીન્દ્ર સદનમાં સુનિલદાનાં અંતિમ દર્શન માટે જે રીતે લોક ઊમટી પડ્યું હતું અને રાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન, દેશના અગ્રણી રાજકારણીઓની ભાવભરી શ્રદ્ધાંજલિઓ અપાઈ ચૂકી હતી, અખબારો, ટીવી અને પ્રજા બધા શોકાતુર હતા એ જોઈ પોતાને નાપસંદ કવિને જાહેરમાં શ્રદ્ધાંજલિ આપવા વડાપ્રધાનને આવવું પડ્યું એ પણ કદાચ પ્રથમ ઘટના હશે.

મમતા બેનર્જી રવીન્દ્ર સદન આવીને અંજલિ આપી બહાર આવ્યાં ત્યારે એમણે કાઉડ મેનેજમેન્ટની શક્તિઓ કામે લગાડી. 'ટેલિગ્રાફ' પ્રથમ પાને, સતસવીર લખે છે કે આ જ આવડત વડે શાહરૂખાખાનની ટીમ આઈપીએલમાં જીતી ત્યારે ઈડન ગાર્ડનમાં તેમણે ટોળાને કાબૂમાં રાખ્યું હતું, જ્યારે ભયાનક આગમાં લોકો બળી મર્યા હતા ત્યારે પણ બેકાબૂ ટોળાને ઢાકુરીયામાં આઘું હડસેલી દીધું હતું.

પણ આ તો એક કવિનો નિર્વાણ દિન હતો. શોકાતુર લોકો સમજી ચૂક્યા હતા કે કવિના મૃત્યુ પછી બે દિવસ ચૂપ રહેનાર સત્તાધીશોની ટોળી ઊતરી પડી હતી કવિની લોકપ્રિયતા વટાવી ખાવા. મુખ્ય પ્રધાને પોલીસ પાસેથી માઈકોફોન ઝૂંટવી લઈ પોલીસ અને પ્રજાને સૂચના આપવા માંડી હતી પણ મની-મસલ પાવરથી ભેગી કરેલી આ પોલિટિકલ રેલી થોડી હતી ! રાજ્યસિંહાસને નહીં, હૃદયસિંહાસને આરૂઢ એક કવિની

વિદાય હતી.

અખબારોમાં ઘણી તસવીરો છે, પણ ત્રણ તસવીર કવિના મિજાજને અચ્છી રીતે પ્રગટ કરે છે.

એક તસવીર છે યુવાન સુનિલદાની એક અલ્લડ મસ્તીભર્યો જીવ. વિપુલ જળરાશિ પર એક નાની નૌકામાં એક યુવાન લાકડા પર બેઠ્ઠિકર મુદ્રામાં સૂતો છે, છાતી પર છે ટાગોરની કવિતાનું પુસ્તક. શ્યામશ્વેત તસવીરમાં ઢળતા સૂરજનું તેજ નદી પર રેલાયું છે, એના ચહેરા પર હાસ્ય છે, એ એકલો છે, પણ એકાકી નથી. તસવીરમાં કવિતા અને કુદરત સાથેનો લય અને બોન્ડિંગ છે. બીજી તસવીર કોઈ વિશાળ મેદાનની છે. દૂર ઊંચાં મકાનો દેખાય છે. મેદાનમાં લાંબા થઈને સુનિલદા ઊંઘી ગયા છે. ચશ્માં કપાળ પર, હાથમાં પુસ્તક. મોજલો નિષ્ક્રિય થોડી યુવાની વીતાવી ચૂકેલો રંગીલો માણસ, તેજથી હણહણતા અશ્વની જેમ દોડતા સમયની વચ્ચે આ નાનકડા શાંત ટાપુ જેવા મેદાનમાં લહેરથી આડો પડ્યો છે. ત્રીજી તસવીર છે તાજેતરના સમયની. માથે કાળાધોળા વાળનો ગુચ્છ, સજોડે પૂરા ગુલાલથી રંગાયેલા, શાંતિનિકેતનમાં દોલ મહોત્સવમાં રવીન્દ્રસંગીત લલકારી રહ્યા છે.

તેમને કવિતા પ્રિય હતી. મિજાજ કવિનો હતો. ૧૫ વર્ષની ઉંમરે પહેલી કવિતા એક ગમી ગયેલી છોકરી પર લખી હતી તે તરત દેશમાં પ્રગટ થઈ હતી, “એક્ટી ચિહ્ની.” છ દાયકા સુધી લખ્યું, અવિરત લખ્યું. પરંપરાભંજકની તેમની ઓળખ ઊભી થઈ. જાહેર હિતની વાત પર સ્ટેન્ડ નિર્ભીક રીતે બોલકા બની લેતા, સરકારી શેડમાં કદી આવ્યા નહીં. ૨૦૦થી વધુ પુસ્તકો લખ્યાં. વાર્તા, નવલકથા, નાટક, વિવેચન, પ્રવાસવર્ણન. બાળસાહિત્ય પણ. પણ પહેલો પ્રેમ કવિતા જ. તેમનાં નીરાકાવ્યો ખૂબ લોકપ્રિય થયાં છે. ‘નીલલોહિત’ નામે રોમાન્ટિક નવલકથાય લખી. સાહસકથાઓનું પાત્ર કાકાબાબુ એટલું લોકપ્રિય હતું કે તેમનું જ નામ કાકાબાબુ પડી ગયું હતું.

તેમના અનેક કિસ્સાઓ છે, જેનું આખું પુસ્તક થઈ શકે. એમાંથી જોકે પ્રગટ થાય છે એક નિર્મળ હૃદયનો માણસ જે એની પ્રસિદ્ધિથી ખરડાયો નથી.

એમને સિગરેટનો ખૂબ શોખ. એક વખત મિત્રોના આગ્રહથી અમેરિકા ગયા. મિત્રોએ એસી બસની પ્રથમ હરોળમાં બેસાડ્યા. ત્યાં સિગરેટ પીવાની મનાઈ. હા, છેલ્લી હરોળમા છૂટ. સિગરેટની તલપથી એમણે સીટ બદલી અને છેલ્લે બેસી લહેરથી કશ ખેંચતા હતા, ત્યાં બસને ભયંકર અકસ્માત થયો, પ્રથમ હરોળનાં યાત્રીઓ તત્ક્ષણ મૃત્યુ પામ્યા. પછીથી જ્યારે પણ મિત્રો સિગરેટ છોડવાની સલાહ આપે ત્યારે એ કહેતા, જેણે મારો જીવ બચાવ્યો તેને કેમ છોડી શકાય ?

તેમના બે અત્યંત પ્રિય શોખની વાતો ઓછી જાણીતી છે. તેઓ ખૂબ સરસ ગાતા હતા. ટાગોરની અસંખ્ય રચનાઓ મોઢે. તેમને ત્યાં હંમેશાં દર રવિવારે અહો જામતો અને તેમાં તેઓ ટાગોરની કવિતાઓનું ગાન કરતા. તેઓ અચ્છા અભિનેતા

હતા. બંગાળી લેખિકા નવનીતા દેવસેન ઘણાં વર્ષોથી સહાધ્યાયી, આત્મીય મિત્ર અને તેમના સહકલાકાર હતાં. તેમની જોડી બંગાળી થિયેટરના ઉત્તમકુમાર – સુચિત્રાસેન તરીકે જાણીતી હતી.

પણ તેમનો પ્રથમ પ્રેમ કેવળ કવિતા.

કેવળ કવિતા માટે, આ જન્મ
કેવળ કવિતા માટે, આ લીલા
કેવળ કવિતા માટે, આ એકાંતભર્યો પ્રવાસ
પાનખરના સંધ્યાકાળમાં
પ્રગટતી સુંદર મહોરાથી
કેવળ કવિતા માટે, તું સ્ત્રી.
કેવળ કવિતા માટે, આ લોહીનો પ્રપાત
ને ગંગાની શૈયા પર વર્ષાનાં વાદળ.
કેવળ કવિતા માટે, આ પ્રલંબ જિજ્ઞવિષા
વેદનામય જીવનની, જેમાં મરણશીલ જીવે
કેવળ કવિતા માટે, મેં હડસેલી અમરતાને.

ભોળાભાઈ ગયા, પછી જન્માષ્ટમીએ સુરેશ દલાલ ગયા, દુર્ગાષ્ટમીએ સુનીલ ગંગોપાધ્યાયે વિદાય લીધી ને હવે... પ્રબોધભાઈ...

કોઈ સાહિત્યકારની વિદાય અંગેનો ‘પરબ’નો તંત્રીલેખ વાંચીને તરત પ્રબોધભાઈનો ફોન આવતો... ને હવે આજે... પ્રબોધભાઈની વિદાય વિશે લખવાનું ?!

મારી કલમને ડૂમો બાઝે છે...

તા. ૧૮-૧૧-૨૦૧૨ના રોજ બપોરે કવિ મિત્ર કિશોરસિંહ સોલંકીનો ફોન આવ્યો. મેં ઉમળકાથી ‘સાલમુબારક’ કહ્યું. પણ એમનો અવાજ ગંભીર હતો. ભારે અવાજે ને હૈયે એમણે આઘાતજનક સમાચાર આપ્યા – ‘પ્રબોધ જોશી હવે... (અવાજ વધુ ભારે) આપણી વચ્ચે નથી...’

‘હું ?!’

માન્યામાં નહોતું આવતું. ગંભીર રોગ સાથે પણ દવાઓના ટેકે થોડાં વર્ષો ઘણાં સારી રીતે જીવે છે. થોડા દિવસો અગાઉ જ એમણે ‘પરબ’ માટે કવિતા મોકલેલી. સાથેના પત્રમાં લખેલું – ‘હવે તબિયત ખારસી એવી સુધારા પર છે.’ એ અગાઉ ફોન પર કહેલું – ‘હવે દવાઓ માફક આવી ગઈ છે.’ સ્વજનો, મિત્રો ચિંતા ન કરે એનુંય એમણે ખૂબ ધ્યાન રાખેલું. હજી ૩-૧૧-૨૦૧૨ની સવારે તો એમનો SMS આવેલો —

‘Good Morning, Yogeshbhai, I am fortunate to have people like you in my life.’

આજે એ SMSમાં મને એમની અંતિમ વિદાયનો સંકેત દેખાય છે...

આ એમની વિદાય થવાની ઉંમર નહોતી... છેલ્લાં થોડાં વર્ષોથી એમની સર્જક-ચેતનાય જાણે વધારે પ્રદીપ્ત થયેલી. હજી તો ઘણી કવિતાઓ રચવાની બાકી હતી, હજી તો ‘ઉદ્દેશ’ના ઘણા તંત્રી-લેખો લખવાના હતા, હજી તો ઉત્તમ ગુજરાતી કાવ્યોને અંગ્રેજીમાં ઉતારવાનાં, અવતારવાનાં હતાં... નારાયણ દેસાઈ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ હતા ત્યારે અવારનવાર કહેતા – ‘પરબ’ને ‘ઉદ્દેશ’ જેવું બનાવો.

પ્રબોધભાઈના જવાથી જયશ્રીબહેન, પ્રસૂન, જોશી પરિવાર ઉપરાંત સાહિત્યજગતને, કોર્પોરેટ વિશ્વનેય ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ પડી છે; સાથે સાથે

મારી જેમ, અનેક લોકોને અંગત ખોટ પણ પડી છે. 'પાર્ટીબોય'ને પણ એમની ખોટ પડી છે -

પાર્ટીબોયને

અઘરું કામ હતું
ખૂબ અઘરું
એ હાડકાના માળા જેવા
સુકલકડી યુવાન માટે
પોતાનો માર્ગ કરવાનું
પાર્ટીમાં
સતત ફેંકાતા ધૂમ્રવલયો
વચ્ચે
આમતેમ
અસ્તવ્યસ્ત બેઠેલાઓ
વચ્ચેથી
એમના ટોળટપ્પામાં
જરા પણ ખલેલ ન પહોંચે
એમ
ચિકન કબાબ, ચિકન કબાબ
બોલતાં બોલતાં
પસાર થઈ જવાનું
મોં પર મોહક સ્મિત ધરીને
તારા આ અઘરા કામ માટે
હે અનામી !
તને હું આ કાવ્ય અર્પણ કરું છું.

(‘નવનીત સમર્પણ’, દીપો. ૨૦૧૨)

કેવા તારસ્વરે કેવી નજાકતથી સોંસરી વાત કરી દીધી !

આંખ સામેથી હજી પ્રબોધભાઈનો ચહેરો ખસતો નથી... ગોળમટોળ ચહેરો. માથે ટાલ. મોટી આંખોમાં એમની પ્રતિભાની ચમક. ગોરો વાન. સદા પ્રસન્ન ચહેરા પર ખડખડાટ હાસ્ય. એમના હાસ્યનો રણકાર જાણે હજીયે કાને પડ્યા કરે છે. ભાયાણીસાહેબનું હાસ્ય યાદ આવે. દરિયાનાં મોજાંઓ જેવું હાસ્ય, અંતે જાણે ફીણ ફીણ થાય. એમના એક વિલક્ષણ કાવ્ય ‘દરિયાનુભતિ’માં તેઓ ઘૂંટી ઘૂંટીને કહે છે - ‘દરિયો પી ગયો છું.’ સાચે જ દરિયો પી ગયા હોય તેવા દરિયાદિલ માનવી.

એમનો જન્મ તા. ૭-૧૦-૧૯૫૩ના રોજ. જન્મસ્થળ તથા વતન વડનગર. બા-

દાદાની ખૂબ માયા. પિતા રમણલાલ જોશી બાળસાહિત્યની ચોપડીઓ લાવી આપતા. પિતા જાણીતા વિવેચક હોવાથી સાહિત્યનું વાતાવરણ સહજ સાંપડ્યું. અંગ્રેજી સાહિત્ય સાથે અનુસ્નાતકનો અભ્યાસ. કારકિર્દીનો આરંભ પત્રકાર તરીકે. ૧૯૭૫માં કોર્પોરેટ ક્ષેત્ર સાથે જોડાયા. એક અગ્રણી ફાર્માસ્યુટિકલ કંપનીમાં હ્યુમન રિસોર્સિસ અને કોર્પોરેટ કમ્યુનિકેશન વિભાગના વડા તરીકે કામ કર્યું. ૨૦૦૭માં એચ. આર. લિડરશીપ એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો. આટલાં કામ વચ્ચે પણ અંગ્રેજી સાહિત્યનું વાંચન સતત ચાલુ રહ્યું. પિતાશ્રી રમણલાલ જોશીના અવસાન પછી ‘ઉદ્દેશ’ સરસ રીતે સંભાળ્યું અને વિકસાવ્યું. સાહિત્યસૂઝની સાથે એમની કલાસૂઝ-સૌંદર્યસૂઝ પણ એમાં પ્રગટવા લાગી. એમનાં કાવ્યોમાં પણ કલ્પન-પ્રતીકની સાથે પ્રકૃતિ પણ આગવો ઉઘાડ પામતી રહી છે. કવિતાના આંતરવહેણમાં અર્થની એમણે અવગણના નથી કરી. ‘આકાશ’ કાવ્યમાં કેવળ આકાશ-અવકાશને પામવાની મથામણ બાદ અંતે તેઓ કહે છે –

‘શું હું આકાશને જોઈ શકું છું ?

કશાય અર્થ વગર...

રંગ કે રેખા વગર ?

ન આરંભ, ન અંત

બસ અનંત...

ને –

ન એનોય કશો અર્થ !’

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૩૬)

વ્યંજના તથા વિડંબના થકી એમણે શબ્દને ધાર કાઢી છે. કોર્પોરેટ ક્ષેત્રનો એમનો અનુભવ એમની કવિતામાં ઊંડાણપૂર્વક ઝિલાયો છે. કોર્પોરેટ કલ્ચરનાં સૂક્ષ્મ સંવેદનો એમનાં કાવ્યોમાં સહજ રીતે ગૂંથાયાં છે. આના ઉદાહરણ રૂપે તરત એમનાં ‘એક લાંબી ફ્લાઈટમાં’ તથા ‘ઓફિસ-કાવ્યો’ યાદ આવે. ‘ઓફિસ-કાવ્યો’માંથી એકાદ-બે જોઈએ –

મિટિંગ

રાઉન્ડ ટેબલ પર

જાતજાતના

મોબાઇલ્સ, મોં બ્લૉ, કાર્તિયર

પાર્કર ને કોસ

વાયો, થિન્ક પેંડ ને કોમ્પેક

લેપટોપ્સ

ક્યૂટ નોટ પેંડ્સ

અને

મિનરલ વોટરની બોટલો

ગોઠવાઈ ગઈ છે ચપોચપ
અને
ટાઈ પહેરીને
દાનવો
કરી રહ્યા છે
સમુદ્રમંથન.

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૩૮-૩૯)

શેક હેન્ડ
ખાલી તમારો હાથ
મેળવતાં
ચડી ખાલી હવે.
એ હાથમાં કંઈકેટલુંય !
- પણ ના રહી ઉખા હવે.
ખંખેરવાની આ રસમ
ચાલો, અદા કરીએ હવે...

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૩૯)

‘શેક-હેન્ડ’ વાંચતાં કાન ચમકે છે - આ તો હરિગીત ! ને ભગતસાહેબના માત્રામેળ છંદો ને કાવ્યશૈલી યાદ આવે છે. શાળાજીવનના છેલ્લા તબક્કામાં પ્રબોધ જોશી કવિતાને કાનથી વાંચતાં થયેલા. સાતમા દાયકામાં તેઓ બુધસભામાં જતા. ત્યાં કવિતાની સાથે છંદ અને લયનું ઘડતર થયું. માધવ રામાનુજ અને અબ્દુલકરીમ શેખ જેવા મિત્રો મળ્યા. થોડો સમય મંજુબહેન પાસે તેઓ સિતાર પણ શીખેલા. બુધસભાના દિવસો દરમિયાન સોનેટ તથા છંદોબદ્ધ કાવ્યો રચાયાં. એમના છંદની સહજતા તેમજ કાવ્ય-ઘબકારના ઉદાહરણ માટે એક સોનેટ ‘સવારે’નો ચિત્રાત્મક-દૃશ્યાત્મક ઉઘાડ જુઓ -

‘સવારે પંખીઓ પગરવ લઈને સૂરજનો
ઊડે, એની આભા નભમહીં પછી જાય તરતી
અવાજે એના કેં ગગન ઊઘડે, જાય ઊડતી
દિશાઓ, વૃક્ષોના અધરસમ આ પાન ફરકે’

(‘મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે’, ૧૯૭૮, પૃ. ૩૧)

પ્રબોધ જોશીમાં ઉઘાડ પામતા કાવ્ય-ચિત્રનું અન્ય એક ઉદાહરણ -

‘વાળુટાણે પાછા વળતા કોક ખેડૂની એક બૂમને
સીમ બધે પડવાવે.
મચી રહે કલશોર, ખોરડું આળસ મરડે

દીવાના ઝાંખા અજવાસે
માજી ત્યારે વૃદ્ધ આંખ પર સજી નેજવું
સીમ લગી ફરી આવે.’

(‘મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે’, પૃ. ૪૮)

કેવો સહજ કટાવ !

એમણે કાવ્યલેખનની શરૂઆત કરી ત્યારે આધુનિકતાની બોલબાલા હતી.
લાભશંકર ઠાકર કોરા કાગળમાં લયબદ્ધ ભૂમ પાડે છે તો પ્રબોધ ૧૯૭૨માં ‘એક
ફ્રેન્ટસી’માં લખે છે —

‘કાગળ પર
શબ્દો રખડવા નીકળ્યા છે.’

(‘મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે’, પૃ. ૪૪)

આધુનિક નગરજીવન તથા કોર્પોરેટ કલ્ચરની યાંત્રિકતાની ભીંસ અને ગૂંગળામણ
આ કવિના પ્રથમ સંગ્રહથી જ જોવા મળે છે. ઈ. સ. ૧૯૭૮માં રચાયેલ કાવ્ય ‘સમય’માં
તેઓ લખે છે —

‘ઊઘડે ફાઈલ — સમયની
પેપરવેઈટ નીચે દબાતા ‘વિશ્વાસુ’ શબ્દોનો તલસાટ
હાંફતાં ટાઈપરાઈટરો
અને ધીરે ધીરે ગોઠવાતો દિવસ’

(‘મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે’, પૃ. ૨૩)

તો, ઈ. સ. ૨૦૧૦માં રચાયેલ ‘સમય’ જુઓ —

‘ત્યારે તો
સમયને કાંડે બાંધી ફરતો ન હતો.
એટલે
બધા કહેતા
સમયનું ભાન નથી.
આજે
જ્યારે સમયને કાંડે બાંધી ભમું છું
ત્યારે
ક્યાં કહું છું કે
સમય મારા હાથમાં છે !’

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૨૭)

આ કવિએ કમ્પ્યૂટરના સ્ક્રીન પર સમયને શીશીમાં ધીરે ધીરે ગળતો... ઓગળતો
જોયો છે.

‘પડખાં ઘસી ઘસીને
આખી થઈ ગયેલી આ રાત
ચીબરીની જેમ શું બબડ્યા કરે છે ?’

(‘મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે’, પૃ. ૪૬)

‘હું બે ટેબલો વચ્ચે ઢોળાઈ ગયેલી કોંસી જેવો...’

(‘મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે’, પૃ. ૫૩)

પ્રબોધ જોશીના ‘શિખરિણી’ વિશે કવિશ્રી ઉશનસે નોંધ્યું છે –

‘એમના શિખરિણીની આખી બાની એમની સંવેદનાનો પ્રશાખી નકશો ઉપસાવે છે ને તેય તળપદા બળથી, જે આસ્વાદ્ય છે.’

છંદ અને લય એમને સહજ છે આથી જ તેઓ ‘અ-છાંદસ’ તથા ‘ગદ્યકાવ્ય’માંય પોતીકો લય પ્રગટાવી શક્યા છે. ‘શબ્દસૃષ્ટિ’ના ‘કવિતા અને હું’ વિશેષાંકમાં એમણે નોંધ્યું છે –

‘અ-છાંદસનો લય પણ આપોઆપ પકડાતો થયો. ન તો છંદની શિસ્તે કદી બંધનનો અનુભવ કરાવ્યો કે ન તો અ-છાંદસની મોકળાશે સ્વૈરવિહાર કરાવ્યો. ધ્રુવ-તારક કવિતા જ રહી.’

કોર્પોરેટ ક્ષેત્રે તેઓ આટલા વ્યસ્ત હોવા છતાં કવિતા માટેનો સમય તથા અંદરની મોકળાશ એમને ક્યાંથી મળતાં હશે એવો પ્રશ્ન સહસા જાગે. ‘શબ્દસૃષ્ટિ’માંની એમની કેફિયતમાંથી આનો જવાબ મળી રહે છે –

‘એક પ્રકારનું inner compulsion – આંતરિક અનિવાર્યતા વરતાય. એવા પરિતાપને અંતે કાગળ પર કશુંક આવે ત્યારે release – મુક્તિનો તો ક્યારેક expanse – વિસ્તારનો અનુભવ થાય.’

‘કવિતા લખી શકાય છે એ મોટું આશ્વાસન છે. શબ્દની અદબ, સમજણો થયો ત્યારથી પાળતો આવ્યો છું. કૃતક કવિતા ન થઈ જાય એ સભાનતાએ લખવાનું જતું કર્યું હશે યા તો લખાયા પછી કંઈક એવું આવી ગયાનું લાગતાં આખી ને આખી કૃતિ કે કૃતિઓ રદ કરી હશે પણ કવિતાનું આંગણું, મારી સમજણ પ્રમાણે, ચોખ્ખું રાખ્યું છે.’

શૈશવમાં વડનગરમાં ગ્રામજીવનનો, તળપદનો અનુભવ એમનામાં રોપાયેલો. પછી શરૂઆતમાં અમદાવાદનો નગરજીવનનો અનુભવ અને ત્યારબાદ કોર્પોરેટ ક્ષેત્રનું કામ એમને અનેક દેશોમાં, નગરોમાં લઈ ગયું. આ અનુભવો એમને કાવ્યોમાં કોર્પોરેટ કલ્ચરના સંવેદનો તથા યાંત્રિકતા પ્રગટાવવા ખપ લાગ્યાં છે. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ ‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’ સંગ્રહને ‘ત્રીજી કાન્તિનો અગ્રેસર કાવ્યસંગ્રહ’ કહ્યો છે

ને નોંધ્યું છે -

‘કોર્પોરેટ ક્ષેત્ર, ઓફિસો, વિવિધ ઇલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણોના ઉપયોગો, વહીવટી પ્રવાસો, પાર્ટીઓ વગેરેના અનુષંગે સંકળાયેલી આ કાવ્યસંગ્રહની રચનાઓમાં ‘પાછો’ નહીં પણ કવિસંવેદનાએ કરીને એક અપૂર્વ ઉઘાડ નીકળ્યો છે.’

(‘પ્રત્યક્ષ’, એપ્રિલ-જૂન ૨૦૧૨, પૃ. ૨૯)

યાંત્રિકતાના ઘોંઘાટ વચ્ચે મનુષ્યનો અવાજ પ્રગટાવવા મથતા આ કવિમાં પ્રકૃતિ નવા નવા રૂપે ઉઘાડ પામતી રહે છે. પ્રણય તથા મરણનાં સંવેદનો પણ એમની કવિતામાં ઝિલાયાં છે. આ કવિને ‘પવનની જેમ અહીંથી છટકી જવાની ઇચ્છા’ થાય છે. એમની કવિતામાં ‘કોઈ દબાઈ ગયેલા ડૂસકા જેવી નદી વહેતી’ રહે છે. નમેલી ડાળ પર શૈશવ ઝૂલે છે. બિડાયેલી કળી હળવેકથી આંખ ઉઘાડે છે ને મોગરાની સુગંધ સહેજ સળવળે ને ટહુકાથી ફૂલ બધાં સામટાં ઊઘડે એ બધું આ કવિની આંખ નીરખી શકે છે. અંદર રેલાતું અજવાળું આ કવિ અનુભવે છે. ભીતરના વીજ-ઝબકારે આ કવિ અખિલને નિહાળે છે. ૨૦૦૯માં રચાયેલ ગદ્યકાવ્ય ‘આજ’માં કવિએ લખ્યું છે.

‘આ અસીમ અંધકારમાં બધું ચોખ્ખું સળ વગરનું
જ્યોતિર્મય ઝળહળ ઝળહળ...’

□

‘આકાશમાં પણ રંગોનો મેળો જામ્યો છે. એ ભીડમાં હું ઓગળી જાઉં છું
પંચમહાભૂત - અદ્ભુતમાં ભળી જવું - મળી જવું તે આ જ.’

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૧૦૮-૧૦૯)

‘પંચમહાઅદ્ભુત યાત્રા’નો અંત જુઓ -

‘ઊઘડતું અનહદનું આકાશ
અને આ પવન સરીખો પંથ...’

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૧૧૦)

આ કવિને વૃક્ષોનું વિશેષ આકર્ષણ રહ્યું છે. એક કાવ્ય જોઈએ -

વૃક્ષોનો રવિવાર

‘મારા ઘરની બાજુમાં એક પ્લોટ છે
વૃક્ષોએ માંડ્યો છે ત્યાં છૂટથી સંસાર
પક્ષીઓ આવે-જાય છે
ભાગ્યે જ ત્યાં બીજું કોઈ જાય છે
કોઈને નવરાશ જ ક્યાં છે !
પણ એક રવિવારે
બધાં સમય કાઢીને પહોંચી ગયાં

અને નક્કી કરી નાખ્યું :
 બાઉન્ડરી અહીં સુધી એક્સ્ટેન્ડ કરીશું
 બાલ્કની આ તરફ...
 પૂર્વ દિશામાં ખૂલે તેમ.
 પાર્કિંગ માટે જગ્યા થોડીક ઓછી પડશે પણ...
 પછી બધાં જતાં રહ્યાં
 પણ વૃક્ષોનો રવિવાર તો બગડ્યો !

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૪૫)

‘એક હતાં બા’, ‘દાદાનો હોસ્પિટલ-નિવાસ અને હું’ તથા ‘પિતાશ્રીને -’ જેવાં વિલક્ષણ કાવ્યો આ કવિ પાસેથી મળે છે.

‘દાદાનો હોસ્પિટલ-નિવાસ અને હું’ કાવ્યનો અંત જોઈએ -

‘— એમનો ફોટો સાફ કરતાં એમાં મારું પ્રતિબિંબ દેખાય છે અને
 એમની સાથે રહેલા મને મળવા હું એકાએક દોટ મૂકું છું તો ઠેસ
 વાગે છે અને ફસડાઈ પડું છું -

આ લિસ્સા કાગળ પર.’

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૬૯)

દાદાના ફોટામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાય એ ક્ષણને કવિએ કેવી કાવ્યાત્મક ક્લિક કરી ! પછી તરત વાસ્તવમાંથી આભાસમાં સરી પડવું અને લિસ્સા કાગળ પર ફસડાઈ પડવું કવિતાને ઉપકારક નીવડે છે. પ્રબોધ જોશીના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ નિમિત્તે એમનાં કાવ્યો વિશે ચંદ્રકાન્ત શેઠે યોગ્ય રીતે નોંધ્યું છે -

‘...પ્રબોધનો કાવ્યસર્જનની ક્ષણોનો અનુભવ મૂળગત અને મર્માળો છે. એ એવાં બિન્દુઓને - એવા ફલકને આવરી લેતો અનુભવ છે જ્યાં વાસ્તવ ને સ્વપ્ન, પ્રકાશ ને આભાસ પરસ્પરમાં સંક્રાન્ત થતાં, રૂપાંતર પામતાં કવિના ભાવવિશ્વની એક અનોખી ઝાંચ અલપઝલપ ચમકાવીને રહે છે.’

‘પિતાશ્રીને-’નાં ત્રણ કાવ્યોમાંનું એક જોઈએ -

અંતિમ યાત્રામાં

આજે
 તમને ખભે ઊંચકીને
 ચાલ્યો
 થોડું થોડું
 ત્યારે
 એવું કેમ લાગ્યું કે

તમારી
આંગળી પકડી
ચાલી રહ્યો છું
ધીરે ધીરે...

(‘...પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ’, પૃ. ૭૦)

આ કાવ્ય કઈ રીતે રચાયું એની વાત એમણે આમ નોંધી છે -

‘પિતાશ્રીની અંતિમયાત્રા પછી બધાં ઘેર પહોંચ્યાં ત્યારે કોગળા કરવામાં મને રસ ન હતો. દુર્લભ એવો ખૂણો શોધી સીધો જ કાગળ કને પહોંચેલો અને આવું લખાયું પછી કંઈક ડૂમો ઓગળ્યાનો અનુભવ થયેલો.’

પ્રબોધભાઈની અંતિમયાત્રામાં એમના પુત્ર પ્રસૂનને જોયો - પિતાને ખત્તે ઊંચકીને ચાલતો... - ત્યારે પ્રબોધભાઈનું ‘અંતિમ યાત્રામાં’ કાવ્ય સાંભરેલું...

આ ક્ષણે, આ લખતાં, ફરી મારી કલમને ડૂમો બાઝે છે ને હુંય જાણે ફસડાઈ પડું છું - આ કોરા કાગળ પર...

૨૫-૧૧-૨૦૧૨

બદલાયું બધું | હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ

છે સમજવાનું અમુક, છો હોય દેખાયું બધું,
રોજ સમજણ બહારનું સમજણમાં ળેંચાયું બધું.
રેશમી ઓઢી રજાઈ, મન સરસ સૂતું હતું,
એક ઝીણી કાંકરી જ્યાં જોઈ ડૂહોળાયું બધું.
કોઈને ફુરસદ નહોતી કોઈને કરવા મદદ,
પણ તમાશો થૈ ગયો તો ગામ ડોકાયું બધું.
કોઈમાં ઘરમાં ને ઘરમાં ચાલવાનું જ્યાં થયું,
કેટલું ક્યાં ક્યાંથી અથડાયું ને પછડાયું બધું.
ગામડે ઓ 'હર્ષ' જ્યારે જાઉં ત્યારે લાગતું,
એ જ એનું એ જ સઘળું, તોય બદલાયું બધું.

સમજાવી ગઈ | હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ

એક પંક્તિ ખૂબ રખડાવી ગઈ,
કેટલું ઊલટાવી-સુલટાવી ગઈ.
સાવ ખાલી આંખનું કેવું ગજું,
ચોતરફ બધ્ધુંય છલકાવી ગઈ.
કોક જન્મે આપણે પંખી હશું,
લાગણીઓ પાંખ ફફડાવી ગઈ.
જિંદગી આખી ગઝલ લખતો રહ્યો,
વાત જે ચુપકીદી સમજાવી ગઈ.
કેટલા, કેવા ખજાના નીકળ્યા ?
યાદ તાળાં એમ ઉઘડાવી ગઈ.

કવિની શ્રદ્ધા | પ્રબોધ ર. જોશી

એક વખત

સાક્ષાત્ ભગવાન મારા સ્વપ્નમાં આવ્યા

એમની એ પ્રસન્ન મુખમુદ્રા

હું તો જોતો જ રહી ગયો !

કહે, 'માગ માગ તે આપું.'

એકચાસે મેં કહ્યું :

પ્રભુ મારાં સૌ દુઃખદર્દ દૂર કરો.

પ્રભુએ પૂછ્યું :

'શું દુઃખ છે ? શું દર્દ છે ?'

મેં કહ્યું : એક હોય તો કહું

અહીં તો આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ...

મારી લાંબી લાંબી કથા સાંભળી

પ્રભુ મરક મરક હસ્યા

કહે, 'બદલામાં તું શું આપીશ ?'

મેં કહ્યું : હું તમારાં બધાં મંદિરે જઈ

માથું ટેકવી આવીશ

મોતો ચઢાવો ચડાવીશ

કથા કરાવીશ

જાપ જપાવીશ

ઘરમાં હવે તમારો મોતો ફોટો રાખી

રોજ દીવો કરીશ.

'હા, તો તારાં દુઃખદર્દ દૂર થાય

પછી તું શું કરીશ ?'

પછી... પછી

પ્રભુ ! આ બધાથી નિશ્ચિંત થઈ

કવિતા લખીશ.

'તો, લખ.'

વિચાર્યું છે | ગૌરાંગ ઠાકર

મને અજવાળાએ ઘેલું લગાડ્યું છે,
મેં પડછાયો ગિરે મૂકવા વિચાર્યું છે.

જગત તો જોતજોતાનાં વિખેરાયું,
મને કોઈ ભીતરથી મળવા આવ્યું છે.

આ ખુદને બાદ કરવાથી મળ્યું ઝાઝું,
મેં સરવાળો કરી મનને જણાવ્યું છે.

તમે સામે નહીં, સાથે ઊભા રહેજો,
મને મારી જ સામે કોઈ લાવ્યું છે.

કદર કેવી કરી તારી કૃપાની જો,
ઉતારા પર મેં પાકું ઘર ચણાવ્યું છે.

હવે અંધાર પણ ઝળહળ થવા લાગ્યો,
મને મેં કૈંક મારામાં બતાવ્યું છે.

સમર્થ સર્જક સદ્ગત સુનીલ ગંગોપાધ્યાય | પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના ભૂ પૂ અધ્યક્ષ અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ ભોળાભાઈ પટેલના અણધાર્યા અવસાનથી ગુજરાતી સાહિત્યપ્રેમીઓએ જેવો આંચકો અનુભવ્યો હતો તેવો જ આંચકો ભોળાભાઈથી એક મહિનો નાના, સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીના અધ્યક્ષ સુનીલ ગંગોપાધ્યાયનો અણધારી વિદાયથી બંગાળી અને ભારતીય સાહિત્યરસિકોએ અનુભવ્યો.

ભોળાભાઈની જેમ જ સુનીલ પણ જીવનના અંત સુધી સાહિત્યસર્જન-પ્રવૃત્ત રહેલા. ૨૩ ઓક્ટોબર ૨૦૧૨ના રોજ સવારે ૧.૩૦ કલાકે હૃદયરોગના હુમલાથી ૭૮ વર્ષની વયે વિદાય લેનાર બંગાળી સાહિત્યના માઈકલએંજેલો તરીકે ઓળખાયેલ સુનીલનો જન્મ ૭ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૪ના રોજ અત્યારના બાંગ્લાદેશના ફરિદપુર ગામમાં થયો હતો. તેઓ બાળક હતા ત્યારે જ તેમના પિતા પરિવાર સાથે ઉત્તર કોલકાતામાં સ્થાયી થયેલા.

સુનીલે સુરેન્દ્રનાથ કોલેજ, દમદમ મોતીહિલ કોલેજ અને સીટી કોલેજમાં બંગાળી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરેલો. કોલકાતા યુનિવર્સિટીમાંથી તેમણે અનુસ્નાતક પદવી બંગાળી સાહિત્યમાં પ્રાપ્ત કરેલી.

અનુ-૨વીન્દ્રયુગમાં હજુ જ્યારે કવિતામાં પ્રયોગો શરૂ નહોતા થયા અને ટાગોરશૈલીનો પ્રભાવ પ્રવર્તમાન હતો ત્યારે બુદ્ધદેવ બસુ, શક્તિ ચટ્ટોપાધ્યાય અને સુનીલ ગંગોપાધ્યાય કવિતામાં આકૃતિ અને અંતઃતત્ત્વમાં પ્રયોગો કરવાનું શરૂ કરે છે. આ ત્રિપુટી પૈકી બુદ્ધદેવ ત્યારે પ્રસ્થાપિત પ્રતિષ્ઠિત કવિ હતા અને સુનીલ નવોદિત કવિ. 'દેશ'માં પ્રકાશિત થયેલ 'એકટી ચિઠી' તેમની પ્રથમ કવિતા હતી. ૧૯૫૩માં સુનીલે 'કૃતિવાસ' નામનું કવિતાનું સામયિક શરૂ કર્યું જેમાં પ્રયોગશીલ કવિતા પ્રગટ થવા લાગી. એ પહેલાં તેમણે 'આગામી સાહિત્ય મેગેઝીન'ના સંપાદક તરીકે કામ કરેલું. પછીથી તેઓ 'દેશ' સામયિક સાથે સંકળાયા, જે સંબંધ જીવનપર્યંત રહ્યો.

'દેશ'ના ૧૯૯૧ના 'શારદીય' અંકમાં પ્રકાશિત સુનીલની કવિતાનું શીર્ષક છે 'ગાંગે ભેસે યાચ સોનાર નૌકા' - તેની પ્રથમ પંક્તિમાં કવિ કહે છે. 'ગંગામાં વહી જાય છે સોનાની નૌકા, પકડી શકતો નથી, દોડવા છતાં પકડી શકતો નથી.' સૌથી પ્રથમ પોતે કવિ છે એમ પોતાની ઓળખ આપનાર સુનીલની કેટલીક જાણીતી કવિતાઓ છે 'રૂપાલી માનવી', 'જન્મ હય ના, મૃત્યુ હય ના', 'કિશોર ઓ સંન્યાસિની', 'મુક્તિ', 'ચંદન કાઠેર બોતાલ', 'પદ્મછંદેર મનોવેદના', 'હાસન્ રાજાર બાડિ' વગેરે. 'એકા ઓ

કથેકજન', 'હાતર નિરાર જન્ય', 'ભોર બેલાર ઉપહાર', 'એ મુહૂર્તે નીરા' વગેરે તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે.

બંગાળના પરંપરાપ્રેમી, રૂઢિચુસ્ત વાચકોને સુનીલની કવિતા આક્રમક, નિર્લજ્જ અને પ્રદર્શનકારી લાગેલી. એની ઠીક ઠીક ટીકા પણ થઈ, પણ સુનીલે પીછેહઠ ન કરી. નવી કવિતાનું મોજું પ્રવાહ બની ગયું. છઠ્ઠા-સાતમા દાયકામાં શક્તિ-સુનીલની જોડીએ પ્રયોગશીલ કવિતાને પ્રતિષ્ઠિત કરી. શક્તિ વહેલા વિદાય થયા એ પછી સુનીલે એકલા પ્રયોગશીલ આધુનિક કવિતાને આગળ વધારી. તેમની નિખિલેશ અને નીરા શ્રેણીનાં કાવ્યોએ અનેક કવિઓને આકર્ષ્યાં. તેમની એક કવિતા 'દેખા હબે' (મળીશું)ને આસ્વાદીએ. કાવ્યારંભે કવિ કહે છે :

ભૂ-પલ્લવે ડાહ દિલે, દેખા હબે ચન્દનેર વને -
સુગન્ધીર સરૂગ પાબો દ્વિપ્રહરે વિજન છાયાય
આહા કી શીતલ સ્પર્શ હૃદય-લલાટે, આહા, ચન્દન, ચન્દન
દષ્ટિતે કિ શાન્તિ દિલે, ચન્દન ચન્દન

આમિ બસે થાકબો દીર્ઘ નિરાલાય !

(ભૂ-પલ્લવને ઇશારે તેં સાદ દીધો, મળીશું ચંદનના વનમાં -

સુગંધની સાથે પામીશું બપોરે નિર્જન છાયામાં

અહા, કેવો શીતલ સ્પર્શ હૃદય-લલાટ પર, અહા ચન્દન-ચન્દન

દષ્ટિથી કેવી શાંતિ આપી, ચન્દન ચન્દન

હું બેસી રહીશ દીર્ઘ એકાન્તમાં ! - અનુ. ભોળાભાઈ પટેલ)

આ કાવ્યમાં ચન્દન વૃક્ષનું તેમ નારીનું નામ પણ હોવાનો સંભવ કવિએ કેટલાક સંદર્ભોથી સૂચવ્યો છે. ચન્દનની સાથે શીતલ સ્પર્શ અને સુગંધનો ભાવ સંકળાયેલા છે જ. કાવ્યમાં બે વન છે. કવિ પ્રથમ યૌવને જે વનમાં છે ત્યાં સમસ્ત અરણ્ય 'અશોકઆગ'થી સળગી ઊઠે છે. કવિ એક વૃક્ષથી બીજે વૃક્ષ ભમ્યા કરે છે. કવિ કોઈની શોધમાં નીકળી પડે છે. તે એકાકી છે, કોઈ કંગાળ સમા. આ દુઃખના દિવસોમાં ઉપરથી વૃષ્ટિ થાય છે. કવિ આગ પેટાવે છે, ત્યાં કોઈનો સાદ સાંભળે છે.

વનથી વનાન્તરની આ યાત્રા પ્રણયલોકની છે એ સમજાય છે. સુનીલની પ્રણયકવિતાની નારી રવીન્દ્રનાથની માનસી જેવી 'અર્ધેક કલ્પના, અર્ધેક માનવી' એવી વાયવી નથી પણ હાડમાંસની નારી છે. સુનીલને માંસલ યૌન કલ્પનો પ્રયોજવાની બાબતમાં કશો છોછ નથી. તેમની નીરાવિષયક કવિતાઓ અનેક યૌન કલ્પનોના સંકેતાર્થવાળી છે. આ કાવ્યમાં ચન્દન વૃક્ષ અને ચન્દન 'નારી' એકમેકમાં ભળી જઈ ધૂપછાંડની સૃષ્ટિ કરતાં કરતાં એક નારીના સાન્નિધ્યમાં ઠરે છે. 'કામ' પણ જીવનનો એક પુરુષાર્થ છે, કવિ એનો ઇન્કાર કરતા નથી. અલબત્ત જે કાવ્યસંગ્રહમાં છેલ્લે આ રચના મૂકવામાં આવી છે એ સંગ્રહ 'આમિ કિ રકમ ભાવે બૈચે આછિ'ની શીર્ષક

કવિતામાં તો કવિ કહે છે -

અંધકારમાં સ્ત્રીલોકની ખૂબ મધ્યમાં ડૂબકી મારીને જોઈ છું
દીવાસળી પેટાવી -
એ ગામમાં મારાં કોઈ ઘરબાર નથી.

કામવિષયક નિર્ભ્રાન્તિની દશામાંથી જ આ અંતિમ રચના કવિના ભાવવિશ્વનો કોઈ નવો વળાંક સૂચવી રહે છે. આ કવિતા કથનભંગી અને આવેગપ્રવણતાને લીધે સ્પર્શી જાય છે. ભ્રાન્તિપૂર્ણ જીવનની રઝળપાટ પછી કવિ પોતાની ભૂલોનો સ્વીકાર કરી પ્રેયસી પાસે સ્પર્શની અલૌકિક ક્ષણની કામના કરે છે :

‘સર્વ અંગે રોમાંચ, ક્ષણેક માટે કપાળ સ્પર્શી તું ભેટ આપ તે અલૌકિક ક્ષણ.’
કાવ્યાંતે જ્યારે કવિ પૃથ્થા કરે છે ‘તું શું અ-મૂલ વૃક્ષ છે?’ ત્યારે વૃક્ષનો નારી રૂપે કાયાકલ્પ કરતું કલ્પન સ્પષ્ટ થાય છે.

કવિ તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયા પછી સુનીલે કથાલેખન શરૂ કર્યું. કથાસાહિત્ય(Fiction)નાં બધાં સ્વરૂપો - નવલિકા, લઘુનવલ, નવલકથા અને મહાનવલ - પર સુનીલે કલમ ચલાવી. તેમની પ્રથમ નવલકથા ‘આત્મપ્રકાશ’ (૧૯૬૫)માં જાતીયતાનું પ્રગલ્ભ આલેખન જોઈ વિવેચકોએ તેને અશ્લીલ જાહેર કરી. પરંતુ તેની પરવા કર્યા વિના સુનીલે નવલકથાલેખન ચાલુ રાખ્યું. વિખ્યાત દિગ્દર્શક સત્યજિત રાયે તેમની બે નવલકથાઓ - ‘અરણ્યેર દિનરાત્રિ’ અને ‘પ્રતિદ્વન્દ્વી’નું ફિલ્માયન કર્યું પછી બંગાળમાં અને બંગાળ બહાર પણ સુનીલ જાણીતા થયા.

સુનીલે સ્વયં પણ ફિલ્મની હસ્તપ્રત (સ્ક્રિપ્ટ) લખવી શરૂ કરી. તેમણે લખેલ પ્રથમ ફિલ્મ સ્ક્રિપ્ટ હતી ‘બાર વધૂ’. એમની એક ફિલ્મ સ્ક્રિપ્ટ ‘શોધ’ને તો સ્વર્ણકમલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલો. ‘રાની ઓ અવિનાશ’, ‘મનીષાર દુઈ પ્રેમિક’, ‘શિખર થેહે શિખરે’ વગેરે તેમની લઘુનવલો છે તો ‘મધુ કાહિની’, ‘આકાશ પાતાલ’, ‘અમર સ્વપ્ન’, ‘નદીર ઓ પાર’ વગેરે તેમની નવલકથાઓ છે.

‘સ્વર્ગેર નીચે માનુષ’ સુનીલની લોકપ્રિય થયેલી લઘુનવલ છે. ૧૪૯ પૃષ્ઠમાં એકકેન્દ્રી અનુભૂતિને પ્રગટ કરતી આ લઘુનવલનું આકારની દૃષ્ટિએ હેમિંગ્વેની ‘The Old Man and the Sea’ સાથે ઠીક ઠીક સામ્ય જણાય છે. ૧૯૭૩માં તે પુસ્તકાકારે પ્રગટ થઈ તે પહેલાં ‘આનંદબજાર પત્રિકા’ના શારદિયા અંકમાં પ્રગટ થઈ હતી. કૃતિને પુસ્તકાકારે પ્રગટ કરતાં લેખકે તેમાં થોડાક ફેરફારો કર્યા હતા જેમાં અંતનો ફેરફાર મહત્ત્વનો છે.

મુખ્યત્વે એક જ ઘટનાનું અને તે પણ ૨૪ કલાકથી ઓછા સમયમાં ઘટતી ઘટનાનું સુરેખ આલેખન કૃતિમાં થયું છે. કથાવસ્તુમાં થોડીક નવીનતા છે અને તેની રજૂઆત આકર્ષક છે. નિરૂપણમાં સુનીલની સિદ્ધહસ્ત કલમની પ્રતીતિ મળી રહે છે. નિરૂપણમાં સરળતા, પ્રવાહિતા અને સચોટતા સમન્વિત રૂપે અનુભવાય છે. શબ્દોની પસંદગીમાં

લેખકની સૂઝ વરતાઈ આવે છે. અલ્પ કથાવસ્તુ હોવા છતાં કથાપ્રવાહને અવરોધે એવાં દીર્ઘ વર્ણનોમાં તેઓ ક્યાંય અટવાતા નથી. વાર્તામાં પ્રકૃતિનો પરિવેશ અને પોતાની કવિપ્રકૃતિ હોવા છતાં લેખકમાં રહેલો કલાકાર પૂરેપૂરો સભાન છે તેથી આવશ્યકતાથી વધારે એક પણ વાક્યનો વ્યય તેમણે થવા દીધો નથી. એકાદ વાક્ય દ્વારા જ આખું ચિત્ર પ્રત્યક્ષ કરાવવાની તેમની શક્તિ પ્રશસ્ય છે. મધરાતે પહાડોમાં રંજન ગોળી છોડે છે ત્યારે જંગલમાં થયેલા ફેરફારને આ એક જ વાક્યમાં લેખકે મૂર્તિમંત કર્યો છે : ‘અરણ્ય જાગી ઊઠ્યું ચંચળતાથી.’

આ લઘુનવલનું સહેલાઈથી નાટકમાં રૂપાંતર થઈ શકે એટલા વિપુલ પ્રમાણમાં તેમાં લેખકે સંવાદો મૂક્યા છે. એ દષ્ટિએ મુનશીની નાટ્યાત્મક નવલકથાઓ સાથે આ કૃતિને સરખાવી શકાય. જોકે સુનીલના સંવાદો મુનશીના સંવાદો જેવા ધારદાર અને ઓજસ્વી નથી, કંઈક અંશે રઘુવીરના સંવાદો જેવા વ્યંજનાસભર અને ચોટદાર છે. ભાસ્વતી અને રંજન જેવા શિક્ષિત શહેરી પાત્રોના મુખે તે સહજ લાગે છે પણ પ્રસેનજિત જેવા અલ્પશિક્ષિત ગરીબ ગ્રામીણ યુવકના મુખે પણ ઉચ્ચસ્તરીય બૌદ્ધિક સંવાદો થોડાક કૃત્રિમ લાગે છે. કૃતિનાં ત્રણે પાત્રોના વ્યક્તિત્વને લેખકે સુપેરે ઉપસાવ્યાં છે. બંને પુરુષપાત્રો કરતાં કૃતિનું મહત્ત્વનું પાત્ર ભાસ્વતી છે. તે નવલની નાયિકા છે અને કેન્દ્રમાં પણ તે જ છે. ભાસ્વતીના માનસિક સંઘર્ષનું આલેખન લેખકે કુશળતાપૂર્વક કર્યું છે.

જાતીય સંબંધોનું નિરૂપણ – અશ્વીલતાની હદ સુધી પહોંચી જાય એવું – કથામાં થયું છે. પણ તે કૃતિના સમગ્ર પરિવેશમાં અનિવાર્ય બનીને આવે છે અને લેખકનો સંયમ અંત સુધી ટકી રહ્યો છે તેથી તે ક્ષતિકર લાગતું નથી. મનુષ્યમાં રહેલી કામવાસના એકાદ વિશિષ્ટ સંદર્ભમાં કેવી રીતે પ્રગટ થાય છે તેનું વાસ્તવિકતાસભર મનોવિશ્લેષણાત્મક આલેખન અહીં થયું છે. પ્રતીક, કલ્પન, ધ્વનિ વગેરેનો લેખકે ઔચિત્યપૂર્ણ વિનિયોગ કરી કલાત્મકતા સિદ્ધ કરી છે. ભોળાભાઈ પટેલે આ કૃતિનો પ્રવાહી, સુરેખ અનુવાદ કર્યો છે.

સત્યજિત રાયે જે બે નવલોનું ફિલ્માયન કર્યું છે તે પૈકી એક ‘અરણ્યેર દિનરાત્રિ’ને ‘સ્વર્ગેર નીચે માનુષ’ સાથે નિકટનું સામ્ય છે. મનુષ્યના આદિમ આવેગોનું પ્રગટીકરણ અરણ્યમાં સહજ રીતે થાય છે. સમાજથી, સભ્યતાથી વિખૂટા પડ્યા પછી મનુષ્યની એક મનુષ્ય તરીકે જે અસલિયત પ્રગટ થાય છે તે આ બંને નવલકથાઓનો કેન્દ્રીય વિષય છે. ‘સ્વર્ગેર નીચે માનુષ’નો ઘટનાસમય એક દિવસથી પણ ઓછો છે, જ્યારે ‘અરણ્યેર દિનરાત્રિ’માં ચારપાંચ દિવસની ઘટનાઓ આલેખાઈ છે. કોલકાતાથી ચાર યુવકો રજાઓનો આનંદ પ્રાપ્ત કરવા અજાણ્યા વનપ્રદેશમાં પહોંચી જાય છે. ત્યાં તેમને બે સુસંસ્કૃત મહિલાઓ અને એક આદિવાસી વનબાલા ભેટી જાય છે. મુખ્યત્વે આ સાત પાત્રોની આસપાસ કૃતિની ઘટનાઓ આકાર ધારણ કરે છે. અરણ્યમાં થતા અનુભવો, ખાસ તો કામવાસના સાથે સંકળાયેલા અનુભવો કૃતિના કેન્દ્રમાં છે.

વનપ્રદેશમાં શેખર, રવિ, સંજય અને અસીમ નામક ચાર યુવાનો આવી ચડ્યા છે. જ્યાં અને અપર્ણા નામક બે સભ્ય મહિલાઓ પણ આ પ્રદેશમાં આવી છે. આ છ પાત્રોના આંતરસંબંધો અને દુલિ સાથેનો રવિનો સંબંધ કથાનો અધઝાઝેરો ભાગ રોકે છે. આ પાત્રો વચ્ચેના પારસ્પરિક સંબંધોને પ્રેમસંબંધના સરળ લેબલથી ઓળખાવી શકાય તેમ નથી. આ સંબંધોની સૃષ્ટિ સીધીસાદી નથી, કંઈક અંશે જટિલ, સંકુલ છે. આ સૃષ્ટિમાં પ્રેમ અને વાસનાનાં અનેક સ્તરો ખૂલતાં જોઈ શકાય છે. અહીં ભાવનાશાળી, વાયવ્ય પ્રેમની વાત નથી. પ્રેમનું જે ભૌતિક પાસું છે, શારીરિક આવેગો સાથે સંકળાયેલ પાસું છે તે અહીં પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. લેખકની પ્રેમવિભાવના યથાર્થવાદી છે. કૃતિમાં પ્રેમની સફળતાની માધુરી નથી અનુભવાતી, પ્રણય-વૈફલ્યની અને વેદનાની માદક વ્યથા અનુભવાય છે.

નિરૂપણકલાના સંદર્ભમાં લેખકની વ્યંજનાગર્ભ શૈલી અને પ્રતીકાત્મકતા નોંધપાત્ર છે. આ કૃતિમાં પણ સંવાદોનું પ્રમાણ વિશેષ છે. ‘સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય’ કરતાં આ નવલના સંવાદો વ્યંજનાસભર અને ચોટદાર પ્રમાણમાં ઓછા છે, પણ સહજ વધુ છે. સંવાદો મહદંશે ટૂંકા ટૂંકા છે અને તેની ભાષા બોલચાલની ભાષાની ખૂબ નજીકની છે. અંગ્રેજી શબ્દો, વાક્યોનો લેખકે છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે. નવલકથાનો આરંભ જેમ સીધોસાદો છે તેમ અંત પણ સહજ, ચમત્કૃતિવિહીન છે. કૃતિ તેના અંત આગળ પૂરી થવાને બદલે ત્યાંથી ભાવકના ચિત્તમાં નવો આરંભ પામે છે. કૃતિમાં અનેક પાત્રો છે, અનેક ઘટનાઓ છે છતાં બધાં પાત્રો કે પ્રસંગો વેરવિખેર, વિશૃંખલ નથી લાગતાં. કથાસૂત્ર દ્વારા લેખકે તેની સુબદ્ધ ગૂંથણી કરી છે. અનિલા દલાલે આ રચનાનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે.

‘નવજાતક’ (ગુ. અનુ. પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ) સુનીલની પ્રયોગશીલ શિષ્ટ કૃતિ છે. લેખકે આ લઘુનવલમાં એક વિલક્ષણ પ્રયોગ કર્યો છે. સતત પરિવર્તનશીલ આ વિશ્વમાં સાંપ્રતકાળમાં પચીસ-પચાસ વર્ષમાં પણ એટલાં બધાં પરિવર્તનો થઈ જાય છે કે વૃદ્ધો હંમેશાં પોતાના બાળપણને યાદ કરી આશ્ચર્યનો ભાવ પ્રગટ કરતા જોવા મળે છે. આજના જગતમાં હજારો વર્ષ પૂર્વેની કોઈ વ્યક્તિ આવી ચડે તો તેને કેવો ભાવ થાય ? આવી કલ્પનાનો અને બૌદ્ધ સાહિત્યનો આધાર લઈ સુનીલે ગૌતમ બુદ્ધ – બોધિસત્ત્વને આપણા સાંપ્રતકાળમાં પુનર્જીવિત કર્યા છે અને તેમને ભ્રમણ કરાવી સાંપ્રતકાલીન જીવનથી પરિચિત કરાવ્યા છે. બોધિસત્ત્વ સાધારણ મનુષ્ય તો છે નહીં, તેથી બાહ્ય પરિવર્તનોથી વિશેષ વિસ્મિત થતા નથી. સતત પરિવર્તનશીલ વિશ્વમાં કેટલુંક અપરિવર્તનશીલ, સનાતન છે. કેટલાંક મૂલ્યો સમયની સાથે બદલાય છે, પણ કેટલાંક મૂલ્યો શાશ્વત છે. જીવનનાં શાશ્વત મૂલ્યોની, સત્યની શોધ બોધિસત્ત્વની યાત્રાનો ઉદ્દેશ છે.

બોધિસત્ત્વ પોતાના અનુભવો પરથી જે દર્શન પામ્યા તે ગૌતમ બુદ્ધના દર્શનથી ભિન્ન છે. તેઓ પલાયનવાદી નથી. તેઓ જે સત્યનો પુનરુદ્ધાર કરવા આવ્યા છે તે

સત્ય આ છે : માણસે હારવું નહીં, સંઘર્ષ કરવો અને જીવનને સાર્થક કરવું. હેમિંગ્વેએ ‘The Old Man and the Sea’માં લખેલું વાક્ય – ‘Man can be destroyed, but not defeated’ – અહીં યાદ આવશે. હેમિંગ્વે અને સુનીલ બંને લેખકો માણસને જીવનસંગ્રામમાં હાર નહીં સ્વીકારવાનો સંદેશ આપે છે.

આરંભમાં આવી કલાત્મક લઘુનવલો આપ્યા પછી સુનીલે દીર્ઘ નવલો લખવા માંડી. તેમાં તેમણે નજીકના ઇતિહાસમાંથી પાત્રો, પ્રસંગો લીધાં. જરૂરી લાગ્યું ત્યાં દસ્તાવેજીકરણ પણ કર્યું. ૧૯૮૩માં બંકીમ પુરસ્કાર અને ૧૯૮૪માં સાહિત્ય અકાદમી એવોર્ડથી પુરસ્કૃત ‘સે સમય’ આવી દીર્ઘ નવલકથા છે. ૧૯૮૯માં આનંદ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરનાર ‘પૂર્વ પશ્ચિમ’ તથા ૨૦૦૪માં સરસ્વતી સન્માન સંપ્રાપ્ત કરનાર ‘પ્રથમ ચાલો’ પણ આ પ્રકારની વિસ્તૃત ફલક પર વિસ્તરતી નજીકના ઇતિહાસને ઉપસાવી આપતી ઉલ્લેખનીય નવલો છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકાર ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીને જેમ ‘શેરીફ ઓફ મુંબઈ’થી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા હતા તેમ સુનીલ ગંગોપાધ્યાયને ૨૦૦૨માં ‘શેરીફ ઓફ કોલકાતા’થી સન્માનિત કરવામાં આવેલા. પુરસ્કારો, એવોર્ડો તો તેમને અસંખ્ય એનાયત થયેલાં. દેશની મોટી સાહિત્યસંસ્થા સાહિત્ય અકાદેમી, નવી દિલ્હીમાં તેમણે પાંચ વર્ષ ઉપાધ્યક્ષ તરીકે અને ૨૦૦૮થી મૃત્યુ પર્યંત અધ્યક્ષ તરીકે સેવા આપી. તેમના અણધાર્યાં અવસાનને ‘Irreparable Loss’ (પૂરી ન શકાય તેવી ક્ષતિ) તરીકે ઓળખાવી રાષ્ટ્રપતિ પ્રણવ મુખર્જીએ કહેલું, ‘Gangopadhyay had enriched Bengali literature through his unique style.’ બંગાળનાં મુખ્યમંત્રી મમતા બેનરજીએ તેમના અવસાનને ‘great loss for Bengal’ કહી માત્ર અંજલિ જ ન આપી, તેમની સ્મશાનયાત્રામાં પાંચેક કિલોમીટર પગે ચાલી પોતાનો અહોભાવ પણ પ્રદર્શિત કર્યો.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર પછી બંગાળી સાહિત્યે દેશને જે મોટા ગજના સાહિત્યકારો આપ્યા તેમાં તારાશંકર બંદોપાધ્યાય, આશાપૂર્ણા દેવી, વિષ્ણુ દે, સુભાષ મુખોપાધ્યાય, મૈત્રેયી દેવી વગેરેની સાથે સુનીલ ગંગોપાધ્યાયને પણ આવનારી પેઢીઓ અવશ્ય યાદ કરશે. બસો કરતાં પણ વધુ સત્ત્વવંતાં પુસ્તકો આપી સુનીલદાએ પોતાની શક્તિઓનો પૂરો હિસાબ આપી દીધો છે.

પશ્યંતીની પેલે પાર... માત્ર નામનો કવિ નહીં કામનો પણ કવિ |

રાજેશ વ્યાસ, 'મિસ્કીન'

[પશ્યંતીની પેલે પાર : જાતુષ જોશી, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, પ્ર. આ. ડિસેમ્બર ૨૦૧૧, પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૦૨, કિં. રૂ. ૮૦/-]

એક પણ તૈયાર કેડી ના ગમી,
ત્યારથી યાત્રા શરૂ શાયદ થઈ.

— હુમેન શાહ

બહારના તૈયાર રસ્તાઓ કે કેડી ના ગમે અને ભીતરથી સૂઝે એમ પગલા ભરવાનું બને ત્યારે જ, ત્યારથી જ સાચી દિશાની યાત્રા શરૂ થાય છે. પશ્યંતીની પેલે પાર ગઝલસંગ્રહમાં કુલ ૮૬ ગઝલો છે. આજે ચારે તરફ ગઝલકારો ખૂબ છે અને ગઝલો ઓછી છે. નાના પતકડા જેવા સંગ્રહો, શબ્દરમત જેવા સંગ્રહો પ્રગટ થયા કરે છે ત્યારે જાતુષનો આ ગઝલસંગ્રહ ગઝલચાહકોને સાચી ગઝલોની દિશામાં ગતિ કરતા ગઝલકારનો પરિચય આપનારો પણ બની રહે છે અને એટલે જ આ લેખનું શીર્ષક પૂ. મોરારિબાપુએ જે આશીર્વાચન આપ્યા છે તેમાંથી એક વાક્ય સાર્થક લાગતાં તેને જ મૂક્યું છે. “આ કવિ માત્ર નામનો નથી. કામ (ગતિ)નો પણ છે. મતલબ કે એની પોતાની અંતરયાત્રા પેલે પારની છે.”

સંગ્રહની આરંભે ‘પશ્યંતીમાં પડેલી શ્રદ્ધા’ શીર્ષક નીચે જાતુષે પોતાની જે કેફિયત આપી છે તેની થોડીક વાત અહીં મૂકવાનું મન થાય છે. “ગઝલ અથવા અન્ય કોઈ પણ કાવ્યસ્વરૂપ મારા માટે સરળ નથી જ, પણ સહજ ચોક્કસપણે છે. જોકે ઘણાખરા શેર ને ગઝલો સહજ રીતે લખાયાં છે અને આ સહજ અવતરણ માટે કવિતાની કાયમ બે જ શરતો રહી છે. ધૈર્યસભર પ્રતીક્ષા અને સંપૂર્ણ સમર્પણ. આ શરતોમાં જ્યારે થોડીય ચૂક થઈ છે ત્યારે કવિતા મારાથી રિસાઈ છે.”

ગઝલ વિશેની સમજને પોતાની ભીતર ઘૂંટતા ઘૂંટતા કવિને એ ખાતરી થઈ ગઈ છે કે કવિ માત્ર અધ્યાત્મપથનો યાત્રી હોય છે. પ્રત્યેક કવિતા સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે તો વાણીનાં ચારેય સ્વરૂપ સાથે સંકળાયેલી હોય છે જ. કોઈ વાર એ અશબ્દલોક પોતે જ સાચી કવિતાના રૂપે જન્મશે અને પશ્યંતીની પેલે પાર લઈ જશે એ અપાર શ્રદ્ધા સાથે જાતુષ કવિતાઓનું સર્જન કરે છે. આટલી પ્રારંભિક વાત એટલા માટે કરવી પડી છે કે આ સંગ્રહની ગઝલોને આપણે વધુ સારી રીતે સમજી શકીએ.

પૂ. મોરારિબાપુએ જણાવ્યું છે તેમ કવિને ધાર્મિક-અધાર્મિકતા વિશેષણોથી મુક્ત

નિરખવો રહ્યો. આ ગઝલસંગ્રહને બધાં વિશેષણોથી મુક્ત થઈને જોઈએ ત્યારે જે થોડીક વાત કહેવાનું મન થાય છે એ જ જોઈએ.

મેં નદીને જીવવાની રીત પૂછી'તી,

એ કશું બોલી નહીં, વેતી રહી ખળખળ. (પૃ. ૩૭)

થોડાક શેર વાંચતાંની સાથે ગમી ગયા.

અહીં અરીસા બધા ખુદા છે,

અને ખુદા છે અકળ મહાશય.

કલમ કશુંયે કરી શકે ના,

ગઝલ સ્વભાવે ચપળ મહાશય. (પૃ. ૨૦)

તું કથાની સહુ કડી મેળવ હવે,

લુપ્ત નાટકનો જડેલો અંક છું. (પૃ. ૨૨)

અસ્તિત્વ ઝળહળ છે, અસ્તિત્વ રણઝણ છે,

અસ્તિત્વ ઝરમરનો એ સૂતદાર ક્યાં છે ? (પૃ. ૨૮)

પ્રવાસો લાખચોરાસી થયા પણ કોઈ ના સમજ્યું,

બધા ગુણધર્મ એના એ જ છે સઘળા શરીરોના.

કદી કોઈક જાગી જાય છે એ વાત જુદી છે,

અહીં ટોળાં કદી ના હોય નાનકનાં - કબીરોનાં. (પૃ. ૪૧)

ફરી આજ ખૂલી રહી છે સમયની

યુગોજૂની જર્જર સૂની આ હવેલી,

ફરી હું ફરીને જરા જોઉં ત્યાં તો

બધુંયે પરિચિત બને છે પહેલી. (પૃ. ૬૪)

ઓરડાની છત અગાસીની ફરશનો ભાગ છે,

આપણી સાચી જગા બસ એમ સમજાઈ ગઈ. (પૃ. ૭૨)

અચાનક એક બારી આભમાં બસ ઊઘડે ને,

ઝળળ ઝળહળ ઝળળ ઝળહળ ઝળકશે સહુ અમાસો. (પૃ. ૭૮)

સુખ અને દુઃખને તપાસ્યાં તો થયું,

એક મનના બે અલગ ફોટા હતા. (પૃ. ૮૫)

ગહન અંધારને આરાધતાં પહેલાં ચકાસી લો,

બનીને ધ્રુવતારો મન તમારું ટમટમે છે કે ?

નદી વેતી જ રે'શે તો કશુંયે હાથ નહિ લાગે,

નદી અટકે અને બેઉ કિનારાઓ વહે છે કે ? (પૃ. ૬૬)

પૃ. ૬૬ની ગઝલ વાંચતાં સહજ કેશવ હર્ષદ ધ્રુવની ગઝલ યાદ આવી ગઈ.

ઘણાં વર્ષો પછી કોઈએ આ રદીફ સફળતાપૂર્વક પ્રયોજી હોય તેવું જણાયું. આ ગઝલકારને રદીફનું નાવીન્ય પણ ખૂબ ખેંચે છે. અઘાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા. અઘાતો ઉપર સદ્ગુરુઓએ તો અનેક સંદર્ભભરી વાતો કરી છે. અને હવે, end now.... આવું કહેવાય છે ત્યારે ઘણુંબધું આગળ બની ગયું છે. ઘણુંબધું જોઈ લીધું છે. આ બધા સંદર્ભો મનમાં તાજા થાય. થોડીક વિશિષ્ટ રદીફ જોઈએ. મહાશય (પૃ. ૨૦), નરો વા કુંજરો વા (પૃ. ૨૪), પંખો ફરી રહ્યો છે (પૃ. ૩૦), ને એ પછી એમ જ (પૃ. ૮૧), પેલું વૃક્ષ ઊભું છે (પૃ. ૮૩)

‘કોઈ’ શબ્દની આસપાસ પાંચેક ગઝલ જોવા મળે છે. પૃ. ૩૩, પૃ. ૩૫, પૃ. ૬૦, પૃ. ૬૧, પૃ. ૬૨ આ પાંચેય ગઝલોમાં કેન્દ્રમાં કોઈ શબ્દ છે. આ પૃથ્વી ઉપર કેટકેટલી જાતના માણસ, કેવા કેવા અલગ મૂડમાં અને કેવું કેવું જીવન જીવ્યા કરે છે. આ પાંચેય ગઝલો સાથે મૂકી હોત તો એ ગઝલગુચ્છને માણવાની એક ભાવક તરીકે મજા આવી હોત. પૃ. ૩૩ અને પૃ. ૩૫ ઉપરની કોઈકેન્દ્રી ગઝલના થોડાક શેર જોઈએ.

કોઈ તો ખુદને સ્મરે છે, કોઈ ખુદને વિસ્મરે છે,

કોઈ એવું કેં કરે ના, બસ બધું જોયા કરે છે.

કોઈ પાંપણ પર નવી-જૂની પળોને સાચવે છે,

કોઈ બે પળની વચાળે મન પડે ત્યારે ફરે છે. (પૃ. ૩૩)

કોઈ કેવળ સાત રંગોની રમત જોયા કરે છે,

કોઈ બહુ સમજી-વિચારીને ધવલમાં ઓગળે છે.

કોઈમાં એની ગઝલ અમથી જ ઓગળતી રહે છે,

કોઈ બસ અમથું જ પાછું એ ગઝલમાં ઓગળે છે. (પૃ. ૩૫)

પૃ. ૮૦ ઉપરની મૌન વિશેની ગઝલ પણ ધ્યાન ખેંચે છે.

પત્ર તેં આ કઈ અવસ્થામાં લખ્યો છે ? શી ખબર ?

પત્ર કોરો તો નથી ને મૌન વંચાતું રહે.

પૃ. ૧૦૧ ઉપરની ગઝલમાં “એક ક્ષણ હૃદયી વધારે વિસ્તરે” આ એક જ મિસરાને પહેલા ચાર શેરમાં પ્રયોજીને બીજો મિસરો નવો રચીને ગઝલનું એક ભાવવિશ્વ ઊભું કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે. અને પાંચમા શેરમાં ‘એક’ને બદલે ‘ખૂબ’ મૂકીને એક વર્તુળ પૂરું કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે. ગઝલકારોને એકનો એક મિસરો ફરી-ફરીને પ્રયોજીને સમગ્ર ગઝલમાં એક ભાવવર્તુળ પૂરું કરવાનો પ્રયોગ વર્ષોથી ખેંચતો રહ્યો છે. જોકે આ પ્રકારના પ્રયોગ એકસરખા સફળ કે એકસરખા જ નિષ્ફળ ગણી શકાય. ક્યારેક પૃ. ૮૮ ઉપરની ગઝલમાં આવતો ‘અપરૂપતા’ શબ્દ અને ચાર શેરની ગઝલ ખટકે એવુંય બને છે અને ક્યારેક પૃ. ૪૭ ઉપરની ગઝલના કાફિયા ખૂબ તાજગીથી પ્રયોજાયેલા જોઈ પ્રસન્નતાય અનુભવાય છે.

એષણા પર એષણાને ગોઠવી ચણતો રહ્યો,
આખરે મન થઈ ગયું છે એક પિરામિડ જો. (પૃ. ૪૭)

જાતુષ ગઝલ વિશેની સમજ, પૂરી નિષ્ઠા અને સહજ રહીને ગઝલનું સર્જન કરી રહ્યો છે ત્યારે ગઝલની વ્યાખ્યા તેને યાદ કરવાની જરૂર ન હોય. પણ કહેવાનું મન તો થાય છે જ કે ગઝલ એ પ્રિયતમા હોય કે જાત મૂળમાં શબ્દ વાતચીત છે. વાતચીતની ભાષા જેટલી પ્રયોજાશે તેટલી ગઝલ સહજ લાગશે.

હિરણ્યગર્ભ અબઘડી પ્રગટે,
જરા ઋષિ, ઋચ્યા, હવન આંબે. (પૃ. ૨૭)
નભથી ઊંચે મૂળ છે એનાં
અહીંયાં તો કેવળ ડાળો છે. (પૃ. ૭૬)

આવા શેર સંદર્ભ વગર જલ્દી સમજાતા નથી હોતા. આજે કાચી સમજણ સાથેના અઢળક ગઝલસંગ્રહો કપાળે ઢીમચા થાય એમ ખડકાતા રહે છે ત્યારે એકનિષ્ઠાવાળો ગઝલકાર સાચી દિશામાં વહેતી સરવાણી લઈને મળ્યાનો આનંદ અવસર જેવો લાગે છે. ભવિષ્યના તેના ગઝલસંગ્રહોના જન્માક્ષર જેવો તેનો શેર તેને શુભેચ્છા રૂપે પાઠવું છું.

સ્થાન મારું એમ બદલાઈ ગયું,
શબ્દ મારા આજ આકાશે ચડ્યા. (પૃ. ૧૦૨)

હવે પરિષદનું પુસ્તકાલય જાણે ઘેર-ઘેર પહોંચ્યું છે. આધુનિક ટેક્નોલોજીની આ કમાલ, ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના વાહનનું સક્ષમ સાધન પુરવાર થયું છે. જ્યારે પુસ્તકાલયમાં બાળવિભાગનું આયોજન થયું ત્યારે એ કલ્પના ન હતી કે પરિષદનાં ૭૦ હજાર પુસ્તકોનાં શીર્ષકો દરેક “નેટ યુઝર” સુધી પહોંચશે. ધીરે-ધીરે ગ્રંથાલયના કર્મચારીઓની મહેનત અને રૂપલબહેન મહેતાની લગનથી આ બધું શક્ય બન્યું છે. કેટલાંકે પુસ્તકાલયના ફ્લોરિંગમાં શ્રમદાન કર્યું, કેટલાંકે આર્થિક દાન કર્યું અને કેટલાંક મિત્રોએ પ્રોત્સાહનનું દાન કર્યું. પરિણામે આખા પુસ્તકાલયનું નવીનીકરણ થયું અને બધાં પુસ્તકોનું “ઓટોમઇઝેશન” થયું. કમ્પ્યૂટરમાં વર્ગીકરણયુક્ત એન્ટ્રીઓ થઈ. ગ્રંથાલય વિભાગના શોખ સાહેબે ખૂબ સ્નેહથી ગ્રાન્ટનું આયોજન કરી આપ્યું હતું. હવે આ લિંક પરથી અથવા પરિષદની વેબસાઇટ પરથી હાલ ૬૧ હજાર પુસ્તકોના શીર્ષકલેખકો જોઈ શકાશે. પુસ્તક અહીં છે કે નહીં, તે ઘેર બેઠાં ખબર પડશે અને મેઇલ કરી એને મેળવી શકાશે, રિન્યૂ કરી શકાશે.

બીજો એક અગત્યનો કાર્યક્રમ હાલ ગુજરાતી લેક્સિકોનની મદદ દ્વારા ચાલે છે, એ છે – ભાષા અને કમ્પ્યૂટર-સજ્જતાના તાલીમ વર્ગો. એ માટે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠનો પણ સહકાર સાંપડ્યો છે. ગુજરાત લેક્સિકોન અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે સાથે મળીને શરૂ કરેલો આ કાર્યક્રમ નિરંતર ચાલે અને વધુ ને વધુ લોકો એનો લાભ લે એ જરૂરી છે.

સમગ્ર ગુજરાતમાં જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી ભાષાપ્રેમીઓ માનદ સેવા આપવા તત્પર છે, તેમણે પોતાના સ્થાને નીચેના કાર્યક્રમોનો આરંભ કરવો જોઈએ...

૧. માતૃભાષા કૌશલ અભ્યાસક્રમ.

૨. ગુજરાતી ભાષા અને કમ્પ્યૂટર-સજ્જતા.

૩. ઇન્ટરનેટ પર પસંદગીનું ગુણવત્તાયુક્ત ગુજરાતી સાહિત્ય મૂકવા અંગે.

આ અંગે પરિષદ આર્થિક સહાય વગર વિધેયાત્મક રીતે મદદ કરવા તત્પર છે.

અસ્તુ.

૨૭મું જ્ઞાનસત્ર

તારીખ : ૨૧/૨૨/૨૩ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૨

યજમાન સંસ્થા : વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત

જ્ઞાનસત્રનાં અધ્યક્ષ : શ્રી વર્ષા અડાલજા

પહેલી બેઠક તા. ૨૧-૧૨-૨૦૧૨, શુક્રવાર, સવારે ૧૧.૦૦ થી ૧.૦૦

ઉદ્ઘાટન-બેઠક

અધ્યક્ષ : શ્રી વર્ષા અડાલજા

પ્રમુખનો પરિચય : શ્રી રઘુવીર ચૌધરી

પ્રાસંગિક : શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા - શ્રી અનિલા દલાલ

બીજી બેઠક તા. ૨૧-૧૨-૨૦૧૨, શુક્રવાર, બપોરે ૨.૩૦થી ૫.૩૦

સર્જકનું પુનઃમૂલ્યાંકન : જયંત પાઠક

અધ્યક્ષ : રવીન્દ્ર પારેખ

કવિતા વિશે : સતીશ વ્યાસ

સર્જનાત્મક ગદ્ય : મણિલાલ હ. પટેલ

વિવેચન : વિજય શાસ્ત્રી

સંચાલન : નીતિન વગડામા

ત્રીજી બેઠક તા. ૨૧-૧૨-૨૦૧૨, શુક્રવાર, રાત્રે ૭.૩૦થી ૮.૩૦ પારિતોષિક-વિતરણ

સંચાલન : પ્રફુલ્લ રાવલ, અધ્યક્ષ : શ્રી વર્ષા અડાલજા

ચોથી બેઠક 'મળેલા જીવ'નું વાચિકમ્

સંકલન અને નિદર્શન : પરેશ નાયક, સહયોગ : દષ્ટિ પટેલ

કલાકારો : રાજુ બારોટ, આરતી પટેલ, અર્ચન ત્રિવેદી, મોરલી પટેલ, ભરત ઠક્કર,

જિગીષા ત્રિવેદી, તુષાર દવે

તા. ૨૨-૧૨-૨૦૧૨, શનિવાર, સવારે ૮.૦૦થી ૯.૩૦

મધ્યસ્થ અને કાર્યવાહક સમિતિની સંયુક્ત બેઠક

પાંચમી બેઠક તા. ૨૨-૧૨-૨૦૧૨, શનિવાર, સવારે ૧૦.૦૦થી ૧.૦૦

બે વર્ષના સાહિત્યનું સરવૈયું (૨૦૧૦-૨૦૧૧)

અધ્યક્ષ : દીપક મહેતા

કવિતા : અજયસિંહ ચૌહાણ

નાટક : શૈલેષ ટેવાણી

વિવેચન : પારુલ દેસાઈ

ચારિત્ર-સાહિત્ય : સંધ્યા ભટ્ટ

અનુવાદ : રૂપા શેઠ

સંચાલન : કીર્તિદા શાહ

છઠ્ઠી બેઠક તા. ૨૨-૧૨-૨૦૧૨, શનિવાર, સમય ૩.૦૦થી ૬.૦૦

બે વર્ષના સાહિત્યનું સરવૈયું (૨૦૧૦-૨૦૧૧)

અધ્યક્ષ : કિરીટ દૂધાત

ટૂંકી વાર્તા : કનુ ખડદિયા

નવલકથા : દીપક પટેલ, અજય રાવલ

નિબંધ : યશોધર રાવલ

સંશોધન-સંપાદન : રાજેશ્વરી પટેલ

બાળસાહિત્ય : વિરંચિ ત્રિવેદી

સંચાલન : જનક નાયક

સાતમી બેઠક રાત્રે ૮.૩૦થી યજમાન સંસ્થા આયોજિત સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

આઠમી બેઠક તા. ૨૩-૧૨-૨૦૧૨, સવારે ૯.૦૦થી ૧૧.૩૦

સાહિત્યસ્વરૂપ : નવલકથા : સમકાલીન નવલકથા

અધ્યક્ષ : ઇલા આરબ મહેતા

વક્તા : ભરત મહેતા (સ્થિત્યંતર : સામગ્રીલક્ષી)

ગુણવંત વ્યાસ (સ્થિત્યંતર : સ્વરૂપલક્ષી)

યોગેન્દ્ર વ્યાસ (ભાષાકર્મ)

સંચાલન : યોગેશ જોષી

નવમી બેઠક દક્ષિણ ગુજરાતની લોકકથા, સવારે ૧૧.૦૦થી ૧.૦૦

અધ્યક્ષ : ભગવાનદાસ પટેલ

વક્તા : જયાનંદ જોષી - લોકકથાનું સ્વરૂપ

વિક્રમ ચૌધરી - ધોડિયા અને ચૌધરી લોકકથાઓ

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ - કુંકણા લોકકથાઓ

સંચાલન : દક્ષા વ્યાસ

બેઠકના પ્રારંભે લોકકથાનું નિદર્શન અપાશે.

દશમી બેઠક સમાપન બેઠક બપોરે ૧.૦૦થી ૧.૩૦

આભારદર્શન : યજમાન સંસ્થા વતી : ડૉ. દક્ષેશ ઠાકર, કુલપતિશ્રી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી : રાજેન્દ્ર પટેલ, મહામંત્રી

નોંધ : જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતાં સૌ તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૨ સુધીમાં ભોજન ઉતારા ફી અને પ્રતિનિધિ શુલ્કના રૂ. ૩૦૦/- તથા વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ. ૧૫૦/- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ કાર્યાલય, ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની પાછળ, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ને મોકલી આપવા વિનંતી.

અધિવેશન સ્થળ

વીરનર્મદ, દક્ષિણગુજરાત યુનિવર્સિટી, ઉધના-મગદલા રોડ, સુરત
સૂરત જ્ઞાનસત્ર માહિતી માટે સંપર્ક : શ્રી કે. આર. મહેતા : ૯૭૨૩૪૩૩૯૬૯,
હિતેશ વાઘેલા : ૯૭૨૩૪૩૩૯૭૪

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ઊગ્યો ધૂળનો સૂરજ

૨૯-૯-૨૦૧૨ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને સંસ્મૃતિ સંસ્થા ભૂજ દ્વારા પરિષદના રા. વિ. પાઠક સભા ગૃહમાં સુવિખ્યાત સાહિત્યકાર સ્વ. ડૉ. જયંત ખત્રીના જીવનપ્રસંગો તથા સર્જનકર્મને ઉજાગર કરતું નાટક ‘ધૂળનો સૂરજ’ જામનગરની નવલી આર્ટ, કલા સંસ્થા દ્વારા સફળતાપૂર્વક ભજવાયું હતું જેમાં બહોળી સંખ્યામાં સાહિત્યપ્રેમીઓ હાજર રહ્યા હતા. આ નાટકના લેખક સતીશ વ્યાસ, દિગ્દર્શક પીયૂષ ભટ્ટ અને સંગીત અર્પણ ભટ્ટે આપ્યું હતું. આ પ્રસંગે જયંત ખત્રીના પરિવારે લેખક, દિગ્દર્શકનું અને ગોરધન કવિએ નાટ્યકારો અને દિગ્દર્શકનું સન્માન કર્યું હતું. ડૉ. જયંત ખત્રીના મુખ્ય પાત્રમાં અભિષેક વોરા અને સાથીકલાકારો તરીકે ધર્મેન્દ્ર ગઢિયા, વિશેષ કનખરા, કેયૂર પંડ્યા, માસ્ટર દર્પક, માસ્ટર માધવેશ, પીયૂષ ભટ્ટ, હેમાલી ભટ્ટ, નિધિ ભટ્ટ, પૂજા પાલેજા, હેમાક્ષી પીઠડિયા, અમૃતા ગોરેયા વગેરે હતાં. સર્વશ્રી વસંત ગઢવી, પ્રણવ અદાણી, રાજેન્દ્ર પટેલ, મનસુખ સલ્લા, ચિનુ મોદી, પરેશ નાયક, ભરત મહેતા, આનંદ વસાવા વગેરેએ કલાકારોની જહેમત અને દિગ્દર્શકની સૂઝને વધાવી લીધી હતી.

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી

તા. ૨-૧૧-૨૦૧૨ના રોજ જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે તેત્સુકો કુરોયાનોગીકૃત અને રમણ સોની અનુદિત ‘તોત્તો-ચાન’ પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. તેમણે કહ્યું હતું કે ‘તોત્તો-ચાન’માં સર્જનાત્મક શિક્ષણનું કામ છે. તેનું પેટાશીર્ષક જ મજાનું છે. ‘બારીએ ઊભેલી બાલિકા’ આ પુસ્તકમાં નવું નવું બનવાનું જાણવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિવાળી બાલિકાની વાત છે. જે સ્કૂલના સંગીતપ્રેમી અને પ્રકૃતિપ્રેમી હેડમાસ્ટર ઓબાયસી છે. આ તોમોએ સ્કૂલમાં વિદ્યાર્થીઓ મનગમતી પ્રવૃત્તિઓ કરીને શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે. – વગેરે મુદ્દાની વિગતે ચર્ચા કરી હતી. ઉપસ્થિત ભાવકોએ આ અતિ લોકપ્રિય પુસ્તકનો આસ્વાદ ચર્ચા કરતાં કરતાં માણ્યો હતો. હરીશ ખત્રીએ વક્તાનો પરિચય આપ્યો હતો અને સંચાલન કર્યું હતું.

ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

અનુવાદ-અભિમુખતા

તા. ૬-૧૨-૨૦૧૨ના મંગળવારે અનુવાદ-અભિમુખતાની બેઠકમાં વીરેન્દ્ર નારાયણસિંહે (મા’સાહેબ) કહ્યું કે અનુવાદ કરવાની શરૂઆત મારા માટે એક આપદ્ ધર્મ રૂપે થઈ છે. પાઠ્યપુસ્તકથી શરૂ થયેલી અનુવાદપ્રવૃત્તિ વિવિધ ઋણ ફેડવા માટે થઈ છે. ‘મીરાં યાજ્ઞિકની ડાયરી’ અને ‘અખે પાતર’ મિત્રઋણ, ‘સરસ્વતીચંદ’ ભાગ ૨, ૩ અને રઘુવીર ચૌધરીની કેટલીક કવિતાઓ ભાષાઋણ (પોતે બનારસી બાબુ છે.), અને ‘ગાંધીકથા’ તથા જયંત ગાડીતની ‘સત્ય’ ભાગ ૧, ૨ ગુરુઋણ ચૂકવવા થયેલા અનુવાદો છે. મુખ્યત્વે તેમણે

ગાંધીકથા કથનશૈલીમાં હોવાથી તેનો હિંદી અનુવાદ કરતાં જે જે મુશ્કેલીઓ પડી તેની વાત કરી. સૌથી પહેલો પ્રશ્ન આવ્યો તેમાં ગવાતાં ગીતોનો. પરંતુ શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈનાં સૂચનો, કેટલાક શબ્દપ્રયોગો અને વાક્યરચનામાં તેમની અનુમતિ તથા હિંદીમાં અનૂદિત ગીતોનો આધાર મળતાં. આ કામ ટૂંકી સમય મર્યાદામાં કરવાનું હોવા છતાં પાર પાડ્યું. તેમણે બધાં જ વ્યક્તિવાચક નામો માટે ગાંધી વાગમયના ગ્રંથોને આધારભૂત ગણ્યા હતા. ત્યારબાદ તેમણે તેમાંથી બે-ત્રણ ફકરા તથા શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની કેટલીક કવિતાઓનું પઠન કર્યું હતું. તેમની શુદ્ધ બનારસી હિંદી ભાષા સાંભળી શ્રોતાઓએ પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી.

રૂપા શેઠ

‘શારદા સાહિત્યગોષ્ઠિ’ અંતર્ગત

‘શારદા સાહિત્યગોષ્ઠિ’ નામથી પરિષદના કાર્યક્રમોની એક શ્રેણી મુંબઈમાં ચાલે છે. જેના અંતર્ગત તા. ૧૩-૫-૨૦૧૨ના રોજ શોભિત દેસાઈએ ‘અંદાજે બયાં ઔર’ યાને ગાલિબના જીવન-કવન ઉપર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તા. ૮-૭-૨૦૧૨ના રોજ મુકેશ જોશી અને હિતેન આનંદપરાએ ચૂંટેલા સ્વાતંત્ર્યોત્તર કવિઓની રચનાઓનું પઠન કર્યું હતું. તા. ૯-૯-૨૦૧૨ના રોજ ‘મીરા પ્રેમદીવાની’ વિશે જવાહર બક્ષીએ વક્તવ્ય રજૂ કર્યું હતું. એ જ કાર્યક્રમમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ થવા બદલ વર્ષા અડાલજાનું સન્માન મુંબઈ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ મોહિત શાહે કર્યું હતું. તા. ૧૪-૧૦-૨૦૧૨ના રોજ વિનોદ જોશીએ ‘શાકુંતલ સંસ્કૃતિ પર પ્રકૃતિની સરસાઈ’ વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ત્રણસોથી ચારસો ભાવકોએ માણેલા આ ચારેય કાર્યક્રમો ‘સાહિત્યસંપદા’ના સહયોગથી પ્રેમપુરી આશ્રમના સભાખંડમાં યોજાયા હતા, જેનું સંચાલન ઉદયન ઠક્કરે કર્યું હતું.

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

પરિસંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૮-૧-૨૦૧૩ના મંગળવારે ‘સાહિત્ય અને પત્રકાર’ વિશે એક દિવસનો પરિસંવાદ.

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી

સંયોજક : હરીશ ખત્રી, ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, તા. ૪-૧-૨૦૧૩ના રોજ વર્જિનિયા વૂલ્ફક્રૂટ ‘એ રૂમ ઓફ વન્સ આઉમ’ અને રંજના હરીશ અનૂદિત ‘પોતાનો ઓરડો’ પુસ્તકનો આસ્વાદ પારૂલ કંદર્પ દેસાઈ સાંજે ૬.૦૦ કલાકે કરાવશે.

પાક્ષિકી

સંયોજક : દીવાન ઠાકોર, તા. ૬-૧૨-૨૦૧૨ના રોજ સુરેશ ઓઝા અને તા. ૨૦-૧૨-૨૦૧૨ના રોજ જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ વાર્તાનું સાંજે ૬.૦૦ કલાકે પઠન કરશે.

બુધસભા

શ્રી ધીરુ પરીખની નિશ્રામાં તા. ૫, ૧૨, ૧૯, ૨૬-૧૨-૨૦૧૨ બુધવારે સાંજે ૭.૦૦ કલાકે બુધસભા.

અભિનંદન

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ બૃહદ્ શાખાના વાચક મંચના ઉપક્રમે સ્મિતા પારેખ નવલિકા સ્પર્ધા, બાળવાર્તા તેમજ કવિતા સ્પર્ધાનું આયોજન થયું હતું. જેમાં નવલિકા સ્પર્ધાનાં વિજેતા દીનાબહેન પંડ્યા (અમદાવાદ), બાળવાર્તા સ્પર્ધાનાં વિજેતા રક્ષાબહેન ચોટલિયા (રાજકોટ) અને કવિતા સ્પર્ધાના વિજેતા હનીફ કુરેશી બન્યાં છે. ત્રણે વિજેતાઓને હાર્દિક અભિનંદન.

રાષ્ટ્રપતિ શ્રી પ્રણવ મુખરજી દ્વારા કાર્ટૂનિસ્ટ-હાસ્યકાર શ્રી નિર્મિશ ઠાકર સન્માનિત

ગંભીર તથા હાસ્ય-સાહિત્યનાં સર્જક નિર્મિશ ઠાકર તા. ૨૯-૧૦-૨૦૧૨ના રોજ રાષ્ટ્રપતિ શ્રી પ્રણવ મુખરજી દ્વારા રાષ્ટ્રપતિભવન, નવી દિલ્હીમાં સન્માનિત થયા હતા. તેમને હાર્દિક અભિનંદન.

ગિરા ગુર્જરી પારિતોષિક સ્પર્ધા-૨૦૧૨નાં પરિણામો

નવલકથા : પ્રથમ પારિતોષિક (૧) 'ભીતર પ્રગટ્યા દીવા' બકુલ દવે (૨)
'અસ્તિત્વને પેલે પાર' ચન્દ્રકાન્ત સંઘવી

દ્વિતીય પારિતોષિક 'અને રેત પંખી' પ્રેરણા કે. લીમડી.

નાટક : પ્રથમ પારિતોષિક 'વેદકાલીન નારીરત્નો' નિર્મળા દેસાઈ

દ્વિતીય પારિતોષિક 'મિલીના ઘર તરફ' યામિની વ્યાસ

કાવ્ય : પ્રથમ પારિતોષિક (૧) 'આવતીકાલની શોધમાં' પ્રફુલ્લ રાવલ (૨)
'પુષ્પાંજલિ' અંજના વ્યાસ

દ્વિતીય પારિતોષિક (૧) 'વાલમ છેલછબીલો' હેમા મહેતા (૨) 'લુપ્તા' લોપા ધરોડ

નિબંધ : પ્રથમ પારિતોષિક (૧) 'નિર્ઝરિણી' મનોરમા ગાંધી (૨) 'વાંસને ફૂટ્યાં ફૂલ' વિજયા માલદે

દ્વિતીય પારિતોષિક (૧) 'શબ્દોનાં મધુવનમાં' મનોરમા ઠાકર (૨) 'વિચારોની રખડપટ્ટી' મધુ શાહ

નવલિકા : પ્રથમ પારિતોષિક (૧) 'પાકેલો અંધકાર' પ્રફુલ્લ રાવલ (૨)
'ઝાપટાબંધ વરસતો વરસાદ' ડાહ્યાભાઈ પટેલ 'માસૂમ' દ્વિતીય પારિતોષિક (૧)
'ચાડિયો' ભાવના વકીલના (૨) 'ચક્રવ્યૂહ' સતીશ વ્યાસ

સંસ્કૃતિ/વિવેચન : પ્રથમ પારિતોષિક (૧) 'સાહિત્યપ્રદેશે' ડૉ. નીતા રામૈયા (૨)
'ગુજરાતી નિબંધમાં વ્યતીતરાગનું આલેખન' હિતેશ પંડ્યા
દ્વિતીય પારિતોષિક (૧) 'સમુખમ' દક્ષા વ્યાસ (૨) 'તદ્ભવ' ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદી.
વિજેતા સર્જકોને હાર્દિક અભિનંદન.

શ્રદ્ધાંજલિ

શ્રી ગુલ અંકલેશ્વરીનું દુઃખદ અવસાન મુશાયરા દરમિયાન થયું. ગુલ અંકલેશ્વરીને શ્રદ્ધાંજલિ.

કવિ અને ઉદ્દેશ સામયિકના તંત્રી પ્રબોધ ર. જોશીનું તા. ૧૮-૧૧-૨૦૧૨ના રોજ અવસાન થયું છે. તેમણે ગુજરાતી કવિતાક્ષેત્રે 'મારે કોઈ નામ આપવું બાકી છે.' (૧૯૭૮), 'પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ' (૨૦૧૨) બે કાવ્યસંગ્રહો આપીને નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું છે. પ્રબોધ ર. જોશીને શ્રદ્ધાંજલિ.

જાણીતા ગાયક, સંગીતકાર, સાહિત્યપ્રેમી શ્રી રાસબિહારી દેસાઈનું તા. ૬-૧૦-૨૦૧૨ના રોજ અવસાન થયું. રાસભાઈને હાર્દિક શ્રદ્ધાંજલિ.

જાણીતા વાર્તાકાર, નવલકથાકાર શ્રી ચંદુલાલ સેલારકાનું તા. ૨૮-૧૧-૨૦૧૨ના રોજ અવસાન થયું. શ્રી ચંદુલાલ સેલારકાને શ્રદ્ધાંજલિ.

લઘુકથાસ્પર્ધા

ભાવનગર ગદ્યસભા દ્વારા લઘુકથા સ્પર્ધાની ઘોષણા કરવામાં આવી છે. આ લઘુકથા સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા માંગતા સર્જકોએ સ્વરચિત, પ્રગટ અને સંપૂર્ણ મૌલિક ગુજરાતી લઘુકથા તા. ૩૧-૧૨-૨૦૧૨ સુધીમાં અજય ઓઝા (ભાવનગર ગદ્યસભા), પ્લોટ નં. ૫૮, મીરા પાર્ક, આસ્થા, અખિલેશ સર્કલ, ઘોઘારોડ, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧ (ફોન ૦૨૭૮-૨૫૬૩૨૮૮)ના સરનામે મોકલવા વિનંતી. ઈ-મેઇલથી gadyasabha@hotmail.com પર મોકલી શકાશે.

પરબ

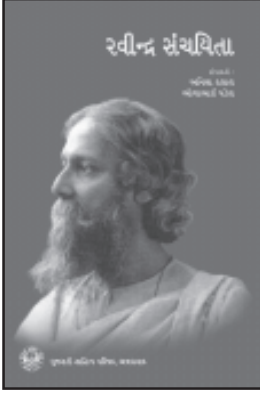
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ¹/₁₅₇₅₀ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ¹/₁₅₇₅₀ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા □જ સાઇઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ¹/₁₅₇₅₀ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ¹/₁₅₇₅₀ મુદ્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

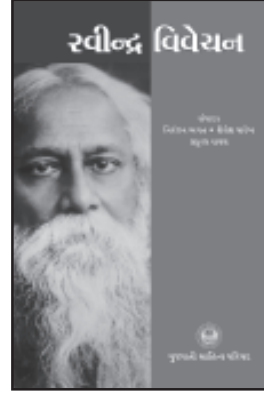
['રવીન્દ્ર સંચયિતા'] : સં. અનિલા દલાલ,
ભોળાભાઈ પટેલ, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું,
પૃ. ૩૪+૭૦૨, રૂ. ૪૬૦]

રવીન્દ્ર સાહિત્ય ગુજરાતી વાચકોને સુલભ બને તે હેતુસર રવીન્દ્રનાથની દોઢસોમી જન્મજયંતી નિમિત્તે શ્રી અનિલા દલાલ અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે અનુદીત રવીન્દ્ર સાહિત્યમાંથી એમની કૃતિઓનું ચયન કરીને આ સંપાદન કર્યું છે. જે રવીન્દ્ર સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અને રસિકોને

ખપ લાગે તેવું છે. તેમ જ વિદ્યાર્થીઓને પણ આ સંપાદનથી રવીન્દ્ર સાહિત્યનો પરિચય થશે.

['રવીન્દ્ર વિવેચન'] : સં. નિરંજન ભગત, શૈલેશ પારેખ, પ્રફુલ્લ રાવલ, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું,
પૃ. ૧૦+૩૦૨, રૂ. ૨૦૦]

રવીન્દ્રનાથની દોઢસોમી જન્મજયંતી નિમિત્તે રવીન્દ્રનાથ વિશે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અવારનવાર અભ્યાસીઓએ જે લખ્યું તેમાંથી ચયન કરીને આ 'રવીન્દ્ર વિવેચન' શ્રી નિરંજન ભગત, શ્રી શૈલેશ પારેખ અને શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે સંપાદિત કર્યું છે. રવીન્દ્ર સાહિત્યને સમજવા અને માણવા માટે અહીં સંપાદિત થયેલા લેખો વાચકોને સહાયભૂત થશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

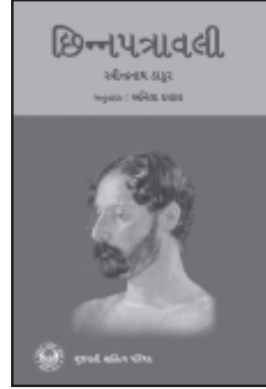
['મધ્યકાલીન કાવ્યશાસ્ત્ર' : લે. ધીરુ પરીખ,
ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૮+૮૮, રૂ. ૬૦]

ભોગીલાલ સાંડેસરા સ્વાધ્યાયપીઠ અંતર્ગત મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન સાહિત્યના અભ્યાસી વિદ્વાન શ્રી ધીરુ પરીખે મધ્યકાલીન સાહિત્યના આધારે તેનું કાવ્યશાસ્ત્ર અહીં રજૂ કર્યું છે. મધ્યકાલીન કાવ્યશાસ્ત્રનું આ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલું પ્રકાશન છે. જે કોલેજમાં સ્નાતક અનુસ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસકર્તા વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શનરૂપ બની રહેશે.

મધ્યકાલીન સાહિત્યની વિવિધ કૃતિઓમાંથી ઉદાહરણો આપીને તેનું કાવ્યશાસ્ત્ર સ્પષ્ટ કરવાનો અહીં પ્રયાસ થયો છે.

['છિન્નપત્રાવલી' : અનુ. : અનિલા દલાલ,
ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૬+૨૮૫,
રૂ. ૨૪૦/-]

રવીન્દ્રનાથના વિશાળ સાહિત્યમાં એમનું પત્રસાહિત્ય અમૂલ્ય છે. સહજ રીતે લખાયેલા આ પત્રોમાં પણ એમની સર્જનાત્મકતા દેખાય છે. મૂળ બંગાળીમાંથી આ પત્રો શ્રી અનિલા દલાલે અનુદિત કર્યા છે. તે પત્રોનું આ પુસ્તક રવીન્દ્ર સાહિત્યના રસિકોને આનંદ આપશે અને રવીન્દ્રનાથના વ્યક્તિત્વને પામવા માટે ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮.

ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭